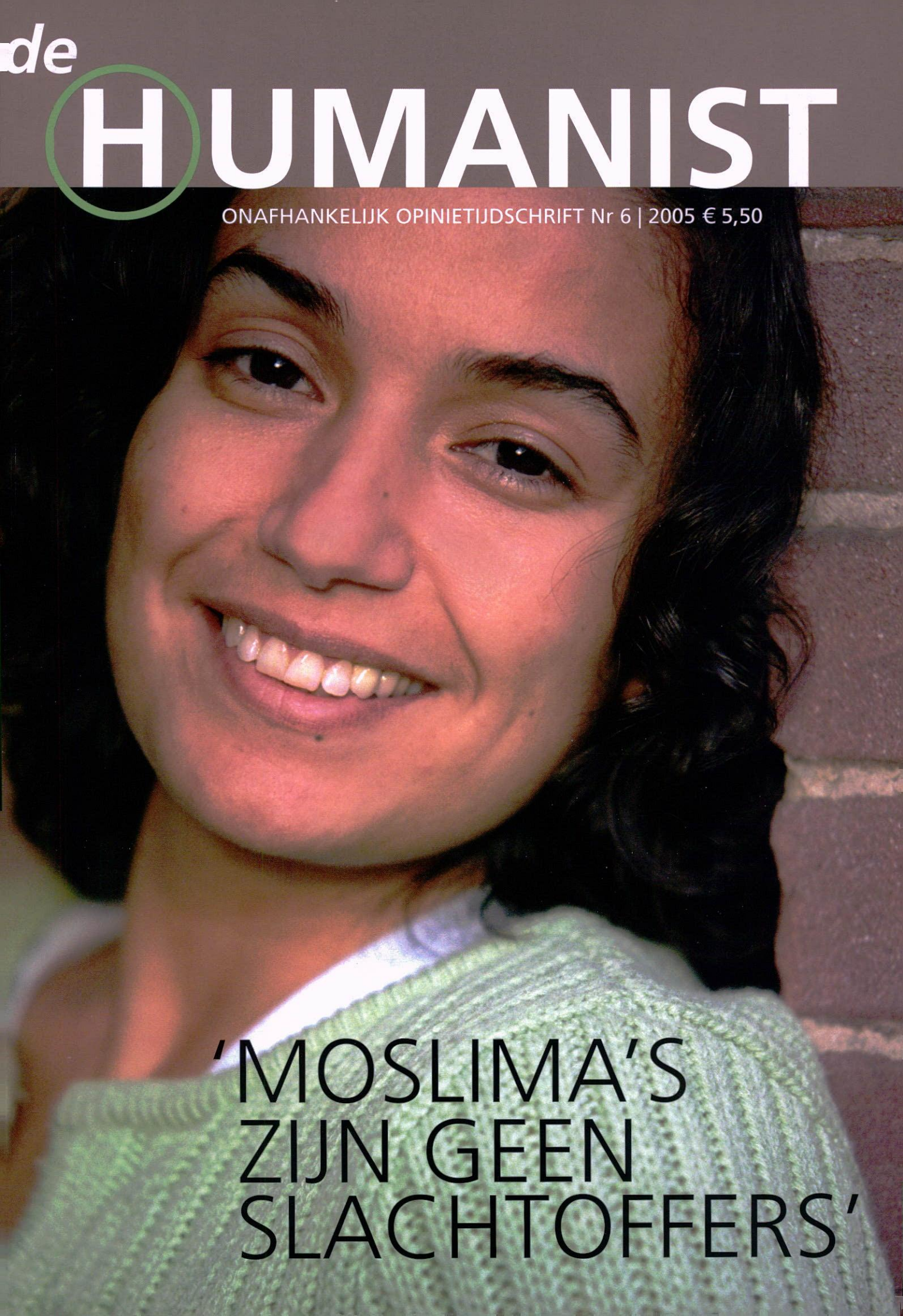

de

HUMANIST

ONAFHANKELIJK OPINIETIJDSCRIFT Nr 6 | 2005 € 5,50

'MOSLIMA'S
ZIJN GEEN
SLACHTOFFERS'

**VRIJ
OPNEEMBAAR
EN TOCH 4%
RENTE!**

Kijk snel op
www.asnbank.nl

NIEUW! ASN IDEEAALSPAREN. MET REGELMAAT EN 4%* RENTE OP WEG NAAR UW IDEEAAL.

Al sinds 1960 is de ASN Bank een bank met idealen. Een duurzame bank, die geen cent wil verdienen aan de uitbuiting van mens, dier en milieu. Toch kunt u bij de ASN Bank sparen en beleggen met een fors rendement. De nieuwe ASN Ideaalspaarrekening is daarvan een goed voorbeeld. Hiermee spaart u bijzonder effectief voor uw ideale spaardoel. Elke maand laat u een vast bedrag van minstens €50,- automatisch overschrijven naar uw ASN Ideaalspaarrekening. Tegelijkertijd verdient u over uw groeiende spaargeld een rente van maar liefst 4%*. Dat gaat snel, maar ook in alle vrijheid. Want u kunt op elk gewenst moment kosteloos uw spaargeld opnemen. Ook kunt u direct vanaf uw spaarrekening betalen met de gratis PVC-vrije ASN Spaarbankpas. Open daarom snel een ASN Ideaalspaarrekening. Ga naar www.asnbank.nl of bel gratis 0800-0380.

*Rente per 28 januari 2005. Wijzigingen voorbehouden.

RENDEMENT VOOR U + RENDEMENT VOOR DE WERELD = DUBBEL RENDEMENT

ASN Bank

VOOR DE WERELD VAN MORGEN

de HUMANIST
Onafhankelijk opinietijdschrift
Verschijnt 6x per jaar
58e jaargang

Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
Nieuwe Keizersgracht 45
Tel. (020) 330 72 00

Redactie
(redactie@humanist.nl)
Martine Harsema

Hoofdredactie
Boudewijn Chorus

Medewerkers aan dit nummer
Ivonne van Akkeren, Mohammed Benzakour, Floris van den Berg, André de Bruin, Carrie, Anna Dasovic, Jasper Dik, Ad van Dun, Stan van Houcke, Leendert Janssen, Rainier Isendam, Kees Kaldenbach, Josephine Krikke, Max Pam, Arjan Post, Dirk Willem Postma, Hein Thijssen, Dirk Verhofstadt, Hilde van Vlaanderen, Piet Winkelaar, Yanaika Zomer

Correspondenten
Roeland Ensie (Humanistisch Verbond), Marco Oostdijk (Humanistische Alliantie), Rudy Schreijnders (Humanitas).

Uitgever
Paul Roosenstein/Uitgeverij SWP
Vormgeving Lotte Peters, Lars Zuidweg
Druk Geers Offset, Oostakker (B)
Administratie Marga Ineke

Abonnementsprijzen
Per jaar € 29,75. Leden Humanistisch Verbond en Humanitas € 24,75.
Studenten € 24,00. Toeslag buiten Nederland € 11,50. Los nummer € 5,50.

Aanmelden abonnement
SWP, Postbus 257,
1000 AG Amsterdam
Fax (020) 330 80 40, admi@swpbook.com
Abonnementen worden berekend per kalenderjaar en gaan in met de eerstvolgende editie. U ontvangt een factuur of acceptgiro voor de resterende periode van het lopende jaar. Abonnementen worden automatisch verlengd tenzij uiterlijk vóór 1 december schriftelijk is opgezegd.

Advertentie-acquisitie
Ton de Hoop, Ron de Graaf

Advertenties
All-Round, Lorentzkaade 344, 2014 CJ Haarlem. Telefoon: (023) 524 53 36. Fax: (023) 524 80 43. E-mail: amedia@xs4all.nl

Versrijningsdata
De Humanist verschijnt tweedemaandelijks. Versrijningsdata in 2006 (onder voorbehoud): 1 februari, 5 april, 7 juni, 1 september, 25 oktober, 15 december.

Foto omslag
Rainier Isendam

© 2004-2005 Uitgeverij SWP, Amsterdam.
Alle rechten voorbehouden. Algemene voorwaarden: zie www.swpbook.com.
ISSN 0025-9489

INHOUD

'DIVERSITEIT EN GELIJKHEID IS DE KRACHT VAN EUROPA' (P.12)

Nr. 6 | 2005

INTERVIEW

- 4 Karima Belhaj: moslima's zijn geen slachtoffers
- 8 Psychologe Ingeborg Bosch over omgaan met pijn
- 12 Socioloog Bowen Paulle pleit ervoor kwetsbare groepen te laten integreren in de leef- en leerwereld van de middenklasse

REPORTAGE

- 17 Wereldcongres van seculier humanisten in Amherst, NY

ANALYSE

- 36 Stan van Houcke: Robert Fisk over het Midden-Oosten

OPINIE

- 7 Carrie Verplicht afkicken
- 16 Mohammed Benzakour Brief aan Rita Verdonk
- 26 Max Pam Overlevenden
- 29 Dirk Verhofstadt Hannah Arendt over het wezen van het kwaad

SERIE

- 22 Werk in Uitvoering Stichting Kezban
- 24 Een rugzak vol Sofie Blom in Peru
- 27 Sprekend Alfons van Kouteren

RUBRIEKEN

15	Repliek	43	Vers van de pers
29	Ondertussen op het internet	46	Agenda
34	De DoorDenker	47	Cartoon
40	Zoom		

'MOEDER KIND CENTRUM' STIMULEERT ZELFREDZAAMHEID

De emancipatie

Karima Belhaj, bestuursvoorzitter van het Moeder Kind Centrum in het Amsterdamse Bos en Lommer, vindt dat het debat over de emancipatie van moslimvrouwen onbeschoft gevoerd wordt. "Onze vrouwen worden beschouwd als slachtoffers," zegt Belhaj over de geregelde gasten van Moeder Kind Centrum. "Maar dat zijn ze niet. Ze zijn ieder voor zich bezig zich aan hun isolement te onttrekken."

TEKST JASPER DIK FOTO'S RAINIER ISENDAM

van moslima's

Opgelucht dalen ze af naar het podium van het Amsterdamse Mozaïek Theater om te poseren voor een foto. Twaalf merendeels islamitische vrouwen hebben net zichzelf bekeken in 'Vrouwen, de stuwende krachten van Bos en Lommer', een film van Tessa Boerman. "Normaal gesproken," zegt Karima Belhaj, die met Boerman de documentaire bedacht, "komen deze vrouwen nooit aan het woord. Zij willen dat ook niet, omdat zij zich niet altijd veilig voelen om te spreken over de omstandigheden waaronder zij leven. Voor deze ene keer hebben ze hun vrouwen geschonken. Voor de zaak, als het ware. Omdat ze weten dat er vaak achter hun rug om over hen wordt gesproken."

Belhaj is bestuursvoorzitter van het 'Moeder Kind Centrum' dat de twaalf vrouwen, die in de film spreken over hoe zij in Nederland hun weg vinden, regelmatig bezoeken. Het werd drie jaar geleden opgericht, nadat een Marokkaanse Amsterdamse bij het stadsdeel de noodzaak daartoe had bepleit. Inmiddels komen er wekelijks achthonderd vrouwen om cursussen te volgen, van naailes tot 'hoe vraag ik mijn baas subtiel om opslag?', van aerobics tot 'kwaliteit van leven'. De bedoeling is, dat zij voorbereid raken op werk of maatschappelijke activiteit in de Nederlandse maatschappij.

"Wij hebben niet een islamitische of een multiculturele benadering," verklaart Belhaj. "Wij stellen gewoon dat *empowerment* – het stimuleren van zelfredzaamheid – van belang is. Vrouwen die uit hun achtergestelde positie willen komen, steunen we. Emancipatie is het ultieme doel."

STRIJD IN DE LUWTE

De emancipatie van moslimvrouwen is een prominent thema in wat de laatste jaren het islamdebat is gaan heten. De pleitbezorgers van de westerse superioriteit voeren als bewijs veelal de – werkelijke of veronderstelde – tweederangpositie van vrouwen in de islamitische cultuur op. "Onze vrouwen worden beschouwd als slachtoffers," zegt Belhaj over de geregelde gasten van Moeder Kind Centrum. "Maar dat zijn ze niet. Ze zijn juist ieder voor zich bezig zich aan hun isolement te ontworstelen. En laten we eerlijk zijn, als we de dilemma's van deze vrouwen bezien, welke adequate steun krijgen ze dan?" Er wordt volgens Belhaj voornamelijk retoriek over hen uitgestort. "Ze moeten de taal leren. Ze moeten het huis uit. *That's it*. Ze krijgen te horen: je bent moslima, de islam is onderdrukkend. Als het gaat over geweld, wordt er te veel gecultuuraliseerd. Je kunt ook zonder de nadruk te leggen op de islam stellen dat geweld onacceptabel is."

Voor de emancipatie van moslimvrouwen wordt volgens Belhaj voornamelijk gestreden in de publicitaire luwte. De discussie die er alom over woedt, getuigt wat haar betreft vooral van de botte drang moslims onder seculiere curatele te

stellen. "Het is moeilijk om in een westers land vrouwenemancipatie volwaardig te voltooien. In Marokko lukt dat wel. Daar zijn geen blanke heren die toekijken en zogenaamd weten hoe het moet. Emancipatie komt, als je onvrede voelt met je eigen situatie. Niemand kan bepalen, dat je die onvrede voelen moet. De strijd die vrouwen nu voeren is voor het recht op godsdienstvrijheid, voor rassengelijkheid. Ze zijn het zat dat er op zo'n harde toon over ze gesproken wordt. Dat vertoeft de discussie. De strijd die vrouwen voeren om gerespecteerd te worden als moslima dreigt de strijd voor gelijkheid tussen mannen en vrouwen te verdringen. Het aantal vrouwen dat een hoofddoek draagt, groeit zo ongeveer met de dag.

VLUCHT IS TEKEN VAN MOED

"Natuurlijk zijn er aspecten van de islam en de koran, die ter discussie moeten staan, zeker als vrouwen zich mede daardoor laten onderdrukken. Ook ik haal uit de koran, dat je een vrouw mag slaan, maar wij nemen daar geen genoegen mee. Dat is niets nieuws. Een meerderheid van de vrouwen die naar een Blijf van mijn

'JE KUNT OOK ZONDER DE NADRUKE TE LEGGEN OP DE ISLAM STELLEN DAT GEWELD ONACCEPTABEL IS'

Lijthuis vluchten is moslim. Dat is voor mij een teken van emancipatie, van het feit dat die vrouwen juist geen genoegen nemen met hun onderdrukking," zegt Belhaj. "Dat ze moed hebben gehad alles achter zich te laten en weg te lopen, zou ze krediet moeten opleveren. Als je wordt aangetast in je fysieke integriteit is dat zó vernederend, zó onmenselijk. Het is bespottelijk te denken dat vrouwen daar vrede mee zouden kunnen hebben omdat hun religie dat van hen zou eisen." Het is de kwestie die Ayaan Hirsi Ali met

'Submission' aan de orde stelde of, volgens Belhaj, probeerde te stellen. Want de boodschap is in ieder geval in Bos en Lommer niet doorgekomen. Het is een verwijt dat vaker valt: Hirsi Ali laat zich in de pers kronen tot de Aletta Jacobs van de moslima's, maar de vrouwen wier emancipatie zij bepleit blijven zich van haar afkeuren. Belhaj gelooft, dat het komt doordat zij van moslima's wel *rücksichtsloze* godsdienstkritiek vergt, maar niet spreekt over de achterstelling die zij ervaren.

'Een trauma van achterstand' noemt ze het, dat er in het integratiedebat nogal wordt ingewreven. "Hoe je het ook wendt of keert, het gaat over niet-Nederlanders, bij elke gelegenheid die zich voordoet.

'IK WERD COLLECTIEF ONDERWERP VAN
GESPREK. DAT VERBAASDE ME'

Zoals wanneer er te weinig orgaandonoren zijn. Dat komt dan doordat allochtonen niet doneren, maar als morgen alle allochtonen zich als donor opgeven, dan bestaat dat tekort nog. Je begint je langzamerhand niet langer een burger, maar een soort *outcast* te voelen, waar alles mee gedaan, alles over gezegd mag worden."

INTIEME VRAGEN

Belhaj – zelf op kleuterleeftijd uit Marokko naar Nederland gekomen – zegt te zijn wakker geschud, nadat ze acht jaar geleden geïnterviewd werd voor 'En de goden verhuisden mee' van Mar Oomen en Jos Palm. In de bundel interviews over de geloofsbeleving van migranten trad zij op als Soumaya, die probeert zich te ontworstelen aan haar conservatieve, streng religieuze ouders. Belhaj begon tegen de uitgevers van het boek – Novib en het Koninklijk Instituut voor de Tropen – een rechtszaak, met de inzet dat het boek uit de handel zou worden genomen. Dat gebeurde niet. Wel bereikte ze dat onder het verhaal kwam te staan: 'de geïnterviewde in het verhaal "Soumaya's weg" heeft te kennen gegeven dat de weergave in enkele passages niet strookt met haar eigen visie.' Belhaj vond, dat de auteurs haar verhaal hadden gebruikt om de islam en de Marokkaanse gemeenschap in Nederland te stereotyperen als achterlijk en fanatiek.

"Toen begon ik te begrijpen dat het bij gelijkheid niet alleen om de basale dingen gaat, maar ook om heel subtiele beeldvorming," zegt Belhaj nu. De rechtszaak verloor ze. "Maar ik had laten zien dat ik niet het kwetsbare, labiele meisje was dat in het boek beschreven werd." Dat de juridische mores vergden, dat zij zich onder haar werkelijke naam bekendmaakte, betekende een tijdelijke breuk met haar ouders: "ze hebben zeker een jaar niet met mij gesproken."

Een dergelijke drastische breuk had ze willen voorkomen, vanzelfsprekend. Dat jonge islamitische vrouwen zich, zoals zij destijds probeerde, beetje bij beetje losmaken van de traditionele waarden, dat ziet Belhaj nog steeds tamelijk massaal gebeuren. "Maar ik ben opgegroeid in een periode, dat er over de islam nog niet zo agressief gedacht werd als nu. Op een leeftijd dat je nog moet uitvinden wie je bent, speelt hoe anderen naar je kijken een veel grotere rol. Misschien was ik wel een hoofddoekje gaan dragen. Toen ik uit huis ging, intern op een verpleegstersflat, in Castricum, was ik als Marokkaanse een soort *alien*. Ik werd collectief onderwerp van gesprek. Dat verbaasde me. Ik kreeg heel intieme vragen te verwerken, over maagdelijkheid, seksualiteit, het geloof, onderwerpen waar ik toen zelf nog niet over uit was. Maar vijandig was de sfeer niet. Ik kan me voorstellen, dat het nu een stuk moeilijker is. Dat de meeste vrouwen het niettemin redden, getuigt van een enorme kracht. Vooral omdat ze dochters zijn van de eerste generatie gastarbeiders, die bijna ongeschoold, soms nog analfabeet naar Nederland kwamen. Dat zegt toch ook wat over de flexibiliteit van hun ouders. Die hebben een enorme drang om hun kinderen te laten ontsnappen aan hun achterstand. Ga leren, maar blijf Marokkaan. Vergeet mij niet, dat is eigenlijk wat ze zeggen. Nee, natuurlijk niet – en anders herinnert Nederland me er wel aan."

CARRIE

VERPLICHT AFKICKEN

Ik kreeg een bruine envelop in de bus. Met een Engelse postzegel. Nieuwsgierig draaide ik hem om. *Her Majesty's Prison* stond er als afzender. Ik schrok en scheurde hem open. Het was een brief van Veronica, een van de meiden van de Keileweg, de tippelzone in Rotterdam. 'Stom hè Car,' schreef ze, 'maar toen ik niet meer kon werken op de weg, omdat de tippelzone gesloten werd, dacht ik: één coke-transportje naar Engeland en ik heb voor jaren genoeg geld voor dope.' Haar advocaat had gezegd dat ze ongeveer vier jaar zou krijgen. Ik schreef snel een briefje terug. Hoe de situatie in de Engelse gevangenissen was? Of ze wel methadon kreeg? En aidsremmers?

We schrijven elkaar nu bijna wekelijks. Maar de briefjes die ik van haar krijg zijn meestal niet zo vrolijk. Want ze krijgt zelden methadon en haar aidsremmers zijn wel besteld maar na vier maanden nog niet binnen.

'Ik ben zo bang dat ik er niet meer levend uitkom,' schreef ze in haar voorlaatste brief. En of ik boeken wilde sturen. Want Veronica spreekt wel een beetje Engels maar kan het niet lezen.

Elke keer als ik nou die bruine envelop zie liggen bij de post, zucht ik. Zoveel uitzichtloze somberheid; daar word je zelf nog treurig van. Tot er gisteren weer eentje lag. Waarvan de toon meteen in de eerste zin al anders was. 'Je raadt nooit wat er gebeurd is ...Barbara is hier nou ook. Ook een meisje van de Keileweg. Fijn he? Dan hebben we een beetje aanspraak aan elkaar.'

Die avond stond er een artikel in de krant. Dat de hulpverlening maar 40 procent van de meiden van de Keileweg bereikt. Dat de internaten die speciaal voor hen geopend zijn veelal leeg blijven staan. Omdat de meeste meiden de verplichte

opname vóór ze het internaat in mogen, niet aandurven. Ze weten namelijk niet hoe lang die duurt. Van zes weken tot ... tja, dat kan de hulpverlening van te voren ook niet zeggen. De meiden denken dat het gedwongen afkicken is en daar hebben ze misschien wel gelijk in. Bovendien krijgen ze tijdens die opname een psychisch en lichamelijk onderzoek en ze zijn hartstikke bang dat er een stoornis bij ze wordt vastgesteld, waardoor ze misschien wel in een inrichting belanden. Dus het is niet zo gek dat deze Koninginnen van de nacht kiezen voor een leven op straat of in een andere stad, met wel een tippelzone?

'Nee,' zegt de hulpverlening met klem, 'we bereiken welis-

'65 KONINGINNEN WERKEN NU OP DE TIPPELZONE VAN DEN HAAG'

waar maar 40 procent maar het is niet waar dat we het grootste gedeelte van de vrouwen kwijt zijn.'

En daar hebben ze gelijk in. Want één vrouw werd vermoord gevonden in de gracht in Schiedam, die zijn ze dus niet kwijt. Twee zitten er in *Her Majesty's Prison*, 65 werken nu op de tippelzone van Den Haag.

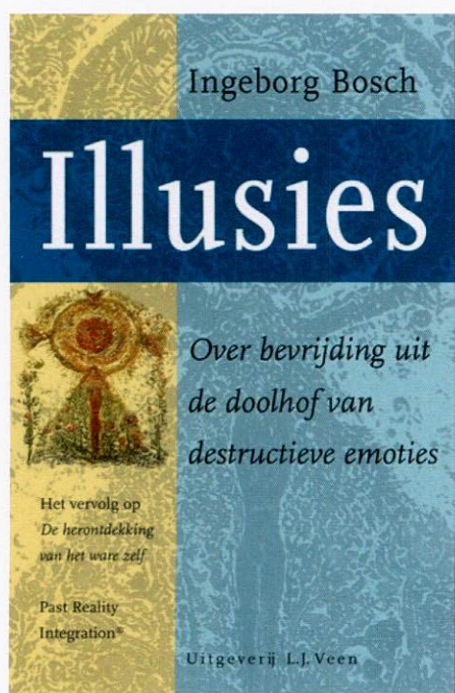
Misschien is het toch een optie om die verplichte opname af te schaffen, mevrouw en meneer hulpverlener? En ze gewoon opvang in die internaten te bieden. Of is dat te veel gezond verstand ineens?

carrie1@chello.nl

PSYCHOLOGE INGEBORG BOSCH OVER OMGAAN MET PIJN

'Ons bewustzijn houdt ons telkens voor de gek'

Psychologe Ingeborg Bosch ontwikkelde een therapeutische methode met als doel het heden te ervaren zonder de frustraties en neuroses die men eerder heeft opgelopen. Veel uit het dagelijks leven wordt volgens haar bepaald door de echo van verdrongen, pijnlijke gebeurtenissen uit het verleden. TEKST PIET WINKELAAR FOTO'S LEENDERT JANSEN

U noemt uw benadering of methode 'Past Reality Integration' (PRI). Wat houdt die werkwijze in?

Het is een bewustzijnsleer die je heel concreet en praktisch – zonder vage termen of zweverig gedoe – leert om bewust te leven in het nu. PRI bestaat uit leren jezelf te observeren zodat duidelijk wordt op welke momenten je het heden niet waarneemt voor wat het is, maar de wereld ziet vanuit een vertekende waarneming. Vanuit die vertekening, die rechtstreeks afkomstig is van pijnlijke en onze ontwikkeling bepalende ervaringen uit onze jeugd, reageren we op de gebeurtenissen in het heden waardoor een soort *self-fulfilling prophecy* ontstaat. We creëren op deze manier als het ware precies datgene wat we proberen te vermijden en wat niet is. Anders gezegd: we denken het heden waar te nemen, maar eigenlijk zien we

vooral het verleden.

Past Reality Integration (PRI) omvat een specifiek stappenplan dat erop gericht is iemand te bevrijden van de destructieve overlevingsmechanismen die hem gevangen houden in een tevergeefs en onbewust gevecht met het verleden door die mechanismen bloot te leggen en te voelen welke pijnlijke ervaringen erachter schuil gaan.

Waarin verschilt deze benadering van andere vormen van psychologie, van andere therapieën of methodieken?

Een fundamenteel verschil is dat PRI ons leert dat *what you see is not what you get*. We denken dat onze gevoelens door het heden worden veroorzaakt, maar feitelijk zijn het afweerreacties tegen gebeurtenissen die allang voorbij zijn. Kortom, ons bewustzijn houdt ons telkens voor de gek. Het legt ons aan de

Ingeborg Bosch (1960) ontwikkelde, geïnspireerd door de samenwerking met psychotherapeut Jean Jenson, een nieuwe psychotherapie: Past Reality Integration (PRI). Over PRI schreef zij 'De herontdekking van het ware zelf' (2000). Daar zijn intussen acht drukken van verschenen. Haar tweede boek over PRI, 'Illusies', is aan de zesde druk toe. Ingeborg Bosch is gezondheidszorgpsycholoog en geeft individuele psychotherapie en groepstherapie. Sinds 2000 verzorgt zij ook een opleiding tot PRI-therapeut voor beroepsbeoefenaren in de geestelijke gezondheidszorg.

vroegere ervaringen te onderkennen en een plaats te geven om die weer opnieuw te beleven, zoals bijvoorbeeld de bekende psychiater Janov met zijn 'primal pain' stelt?

Ik geloof niet in het herbeleven van pijn, dat impliceert immers dat we hem al beleefd hebben. We hebben de pijn juist moeten verdringen en deze pijn toelaten houdt dus in dat we hem voor het eerst beleven. Wel denk ik dat het nodig is om te voelen dat het toelaten van de pijn die we een leven lang bij ons dragen ons geen schade toebrengt en om te gaan beseffen dat de pijn uit een ver verleden stamt. Dan wordt die pijn – die erg groot is – minder bedreigend en kunnen we ook in het heden openstaan voor wat op ons pad komt.

Het verleden is een belangrijk deel van iemands identiteit. Het lijkt me geen sinecure daar een deel van te willen veranderen. Je moet dan bijna een deel van je identiteit inleveren.

Het verleden veranderen is niet alleen onmogelijk, het hoeft gelukkig ook niet meer want het is voorbij en we hebben het overleefd. Wel is de angst 'jezelf' of 'je identiteit' te verliezen een angst die dikwijls wordt ervaren door mensen die

lopende band in de luren. Het belangrijkste gevolg is dat we denken dat de oorzaak en dus ook de oplossing van onze problemen in het heden te vinden is. Dat is echter een grote illusie. Zelfs met een andere partner, een andere baan, andere superieuren, medewerkers of een ander huis en andere vrienden zullen we telkens dezelfde problemen blijven tegenkomen en zullen dezelfde gevoelens ons blijven dwarszitten.

'IDENTITEIT IN DE ZIN VAN "ZO BEN IK (NU EENMAAL)" IS EEN ILLUSIE'

In een van uw boeken schrijft u dat het wijdverspreide misbruik van alcohol en drugs, het hoge gebruik van psychofarmaca en ook het snel kwaad worden of geïrriteerd raken gevolgen zijn van een

onverwerkt verleden, van het ontkennen of verdringen van vroegere pijn.

Ja, dat gebeurt door een confrontatie met een symbool van die oude verdrongen pijn. Dat symbool haalt de oude pijn naar boven, maar in plaats van die te voelen en vooral: te weten dat die oud is en niet door iets in het heden wordt veroorzaakt, komt er afweer boven bijvoorbeeld in de vorm van woede of irritatie. Iedere keer dat we onszelf wijsmaken dat boos zijn of geïrriteerd raken een gezonde manier is om de situatie aan te pakken, zijn we in werkelijkheid bezig onze ontkenning van de ware oorzaak te versterken. En hoe groter die ontkenning, hoe meer schade we onszelf eigenlijk berokkenen. Het bedekt de ware gevoelens die zouden moeten worden toegelaten.

Dus het is niet noodzakelijk om die

aan het begin van een PRI-proces staan. Dit soort gevoelens duidt op de angst die het toelaten van omvangrijke oude gevoelens altijd met zich meebrengt: 'ik verlies veel, mezelf, mijn zijn, mijn identiteit, mijn leven', noem maar op. Feitelijk gebeurt dit allemaal niet en is er 'slechts' sprake van een bevrijding,

'IK GELOOF NIET IN HET HERBELEVEN VAN PIJN'

een verlies van allerlei illusies met destructieve gevolgen voor ons dagelijks leven waarin men gevangen zat zonder het te weten!

Vanuit bepaalde vormen van boeddhisme gezien is de eigen identiteit ook een illusie en ligt de oorzaak van veel lijden in het niet kunnen loslaten van wat je meemaakt en van wat je bent. Begrijp ik het goed dat u hierop amendeert en dat het in uw benadering niet over loslaten maar over toelaten gaat?

Identiteit in de zin van 'zo ben ik (nu eenmaal)' is ook in mijn ogen een illusie, een vorm van afweer waarmee we ons hebben geïdentificeerd om te overleven. 'Loslaten' van lijden daarentegen is in mijn ogen echter iets onmogelijks.

Een vogel kun je loslaten door de deur van zijn kooi open te zetten. Hij zal wegvliegen. Oude verdrongen pijn daarentegen zit verankerd in ons lichaam en kan slechts toegelaten worden: erkend en herkend worden. Wegvliegen zal ze niet. Maar dat is ook niet nodig. Er is in principe genoeg plaats om onze persoonlijke geschiedenis – hoe pijnlijk ook – in emotioneel onvervalste vorm bij ons te dragen. Dan zal ze precies dat zijn: geschiedenis in plaats van een ongedefinieerde pijn waar we ons in het heden met behulp van allerlei destructieve afweermechanismen tevergeefs tegen proberen te verweren.

Kunnen we onze geschiedenis wel in onvervalste vorm bij ons dragen? Is het niet zo dat onze persoonlijke geschiedenis voortdurend verandert, dat die, zoals elke geschiedenis, telkens weer moet worden herschreven, omdat wanneer het heden verandert ook het verleden in een ander daglicht komt te staan?

Dit is wellicht zo vanuit een filosofisch standpunt bezien. Daar zal ik geen uitspraak over doen. Wat ik echter in de praktijk zie, is dat bewuste herinneringen – feiten die men zich herinnert – sterk beïnvloedbaar en daardoor ook

veranderbaar zijn. Bijvoorbeeld dat met de tijd alles dat achter ons ligt mooier lijkt te worden: vroeger was het allemaal veel beter. Dat is natuurlijk onzin. Het geeft goed aan hoe onbetrouwbaar dit bewuste geheugen is – ook wel het expliciete geheugen genoemd. In PRI werken we daar dan ook niet mee. We praten niet over het verleden, op die manier krijg je immers alleen toegang tot dit onbetrouwbare expliciete geheugen,

'BEWUSTE HERINNERINGEN ZIJN STERK BEÏNVOEDBAAR'

waar de verdrongen oude pijn bovendien niet terug te vinden is. Hier tegenover staat het impliciete geheugen, het geheugen dat in mijn ervaring telkens weer feilloos de emotionele waarheid vertelt van het kind dat we waren. Die emotionele waarheid zit opgeslagen in ons lichaam en manifesteert zich gedeeld in ons doen, denken en voelen. PRI geeft mensen de sleutel om deze waarheid te decoderen en daarmee toegang te krijgen tot dat wat in het impliciete geheugen ligt opgeslagen. Dit kan vervolgens geëxpliciteerd worden (toelaten en benoemen van wat verdrongen was), waardoor de emotionele pijn en de afweer daartegen van het heden loskomen en verbonden kunnen worden met hun werkelijke oorsprong – het verleden. Uiteindelijk zullen we het heden dan kunnen beleven voor wat het werkelijk is: meestal verrassend onbelast.

Hoe bent u tot die eigen benadering gekomen?

PRI is een directe afspiegeling van die benaderingen en filosofieën die op mijn ontwikkeling diepe sporen hebben achtergelaten. In chronologische volgorde: Krishnamurti (vanaf mijn 15e), Oosterse filosofieën, met name Zen-Boeddhisme, Taoïsme, Advaita Vedanta, Behaviorisme (psychologie afstudeeronderzoek), Alice Miller, en Jean Jenson/Primal therapie.

Voor meer informatie zie: www.PRIonline.nl

MOHAMMED BENZAKOUR

BRIEF AAN RITA VERDONK

Excellentie,

Het is mijn gewoonte niet ministers lastig te vallen met brieven, maar u bent begonnen. Kort geleden viel er in mijn bus een envelop van mijn uitgever met daarin, verrassend genoeg, een brief van het Ministerie van Justitie. Daarin richt u zich persoonlijk tot mij en u ondertekent eigenhandig met een blauwe ballpoint. Het is al speciaal een persoonlijk ondertekende brief van de minister te krijgen, maar nog specialer is het om gevraagd te worden voor 'ambassadeur'. Ambassadeur! Ofschoon u niet over Buitenlandse Zaken gaat, dwaalden mijn naïeve gedachten onmiddellijk af naar zonovergoten streken waar ik in een ommuurde villavesting notabele dames en heren mag verwelkomen op copieuze recepties en tuindiners. Niets is minder waar. U vraagt mij voor het ambassadeurschap van de '&-Campagne.' De wat? Even vermoedde ik een redactionele slordigheid, maar de hele brief repte consequent over de '&-Campagne.' Nadere bestudering leerde dat dit de correcte benaming is voor een landelijke actie met als doel 'de interactie tussen allochtoon en autochtone Nederlanders een positieve draai te geven'. Deze &-Campagne (die, zo is mij ingefluisterd, 10 miljoen belastingballen gaat kosten en wordt vormgegeven door MTV) wil 'goede voorbeelden tonen van mensen die door persoonlijke initiatieven de kwaliteit van samenleven in hun directe omgeving vergroten'. Met de vraag dus of ik als schrijvende BNM'er (Bekende Nederlandse Marokkaan) mijn steentje wil bijdragen.

Beste mevrouw Verdonk, hoe zal ik het zeggen? Hoe eervol ook, ik vrees dat ik u zal moeten teleurstellen. Ik heb weliswaar vaker geroepen dat de redding van onze aardkloot in handen van de vrouw ligt, maar uitzonderingen bestaan. Een daarvan, sorry, bent u.

Om te beginnen geloof ik niet dat als u maar een blik leuke Marokkaanse rolmodellen opentrekt, de interetnische vrede wordt bespoedigd. Dat is geen pessimisme, maar nuchterheid. De crisis is te diep en te gelaagd voor een paar hippe t-shirts, buttons en vlotte MTV-spotjes vol guitige successmoeltjes - hoe nobel ook de boodschap. Die 10 miljoen besteden aan een robuust onderwijs- en banenplan voor jonge, aan de rand balancerende Marokkaantjes zet meer zoden aan de dijk.

Maar wat mij nog het meest frappeert is dat deze verzoeningscampagne uitgerekend uit úw koker komt. Hoe ironisch. Nooit heb ik u mogen betrappen op enigerlei beleid of een uitspraak van waaruit een soort van samenbindende werking ging. Mischien is dat teveel gevraagd voor een ex-gevangenisdirecteur,

maar dan had u moeten bedanken voor deze integratiebaan. Of dacht u soms dat de duizenden stickers 'Minister van Desintegratie' gedrukt waren omdat men zo onder de indruk was van uw bindende kwaliteiten?

Ik zie u nog staan, daar op de Dam, 2 november 2004, hoe u daar stond te loeien als een soort wandelend onderbuikventiel, *excusez le mot*. Hans Janmaat was jaloers geweest. Alle moslims waren impliciet schuldig aan de moord, u durfde dat tenminste hardop te zeggen. In dit land hebben we vrijheid van mening en wie dat niet bevalt, dáár is het gat van de deur! Jaja, dat ging erin als koek. En toen later enkele moslimorganisaties uiting gaven van hun grief omtrent een staatsbekostigde film waarin hun heiligste tekst op konten en tieten werd geschilderd, reageerde u koeltjes bij Buitenhof: 'Ach, hun incasseringgrens ligt te laag.'

Men moet maar tegen een stootje kunnen, nietwaar?

Maar laat ik nou onlangs een bewindsvrouw moord en brand horen krijsen vanwege een haar onwelgevallige spandoekleus. De 11 adequaat verkoelde lichamen waren nog warm, toen mevrouw aangifte deed vanwege haar 'aangetaste eer'.

En wat hebt u toch een hekel aan al die sta-in-de-weg-wetteksten. Vooral de Grondwet en al die internationale verdragen, vreselijke misbaksels. Ze propageren maar gelijkheid, non-discriminatie en dat soort kul. Ondertussen is onder uw bewind de IND uitgegroeid tot een soort Gestapobureau dat er vooral in lijkt te slagen mensen tot chronische psychoses, automutilatie en zelfdoding te bewegen. En herinnert u zich nog die geweigerde-hand-soap? Niet eerder zo'n knap in scène gezette setting gezien. Terwijl we weten, u ook, dat er nu eenmaal dit soort moslimorthodoxen rondlopen, evenals bigotte christenen en puriteinse joden (rabbijn Evers bijvoorbeeld heeft al twintig jaar geen vrouw een hand gegeven). Maar u liet de pers optrommelen, camera's erbij, microfoons, en hupsakee: ziet wat een staaltje middeleeuwse misogynie!

Nee mevrouw Verdonk, u bent geen columnist of cabaretier. U bent lid van het Kabinet. Van u, juist van u, verwacht ik binding, verzoening, doortastendheid en tact. Maar ik zag het omgekeerde. Ik zag stigmatisering, polarisatie, botheid en verdachtmakerijen. En dan stuurt u mij een brief waarin u vraagt of ik namens u de vrolijke succespiet wil uithangen?

Ik wens u veel wijsheid toe,

Mohammed Benzakour

Diversiteit én gelijkheid is de kracht van Europa. Maar het neoliberalisme rammelt aan de poort, en de rellen in Parijs tonen dat er iets scheef groeit. Socioloog Bowen Paulle zag bij scholieren in de Bronx en de Bijlmer de gevolgen. 'Geef ze toegang tot de leef- en leerwereld van de middenklasse.'

TEKST **ARJAN POST** FOTO'S **ANNA DASOVIC**

SOCIOLOOG BOWEN PAULLE

'Hééft links het ooit geprobeerd?'

Aan het eind van het gesprek pakt socioloog Bowen Paulle (1970) een stuk papier en een pen. Hij heeft dan lang gesproken, met armgebaren en borende blik, op zijn kamer aan de Universiteit van Amsterdam. Over de Verenigde Staten en Europa. Over (on)gelijkheid en diversiteit. En over 'angst en intimidatie' in het middelbaar onderwijs, het onderwerp van zijn recente promotie. Om het samen te vatten, tekent hij twee pijlen: routes van de toekomst. Eén buigt linksaf, één rechtsaf. Paulle: "Of we gaan verder met het neoliberale experiment, waarmee de onderklasse steeds meer wordt uitgesloten – al zijn ze zo wit als dit papier. Of we gaan naar een *caring capitalism*, waarbij kwetsbare groepen integreren in de leef- en leerwereld van de succesvolle middenklasse."

Het is natuurlijk '*playing God*' en de werkelijkheid is weerbarstiger dan zo'n 'Amerikaans' en 'Europees' model. Toch is het tijd om te kiezen, nu China bloeit en Europa groeit. "De hele wereld kijkt naar ons. Wat voor samenleving willen we?"

Voor Paulle ligt de keuze voor de hand.

De Amerikaan, die in 1999 de 'hardheid' van New York verruilde voor de 'zachtheid' van Amsterdam, wil ver bij George Bush en Dick Cheney vandaan blijven. "We weten welke kant het opgaat als je blijft privatiseren en de-reguleren. We weten dat er 45 miljoen Amerikanen zonder zorgverzekering zitten. De kloof tussen arm en rijk wordt steeds dieper, en dat begint echt heel lelijke kanten te krijgen. In zo'n land wil ik niet wonen."

DESTRUCTIEVE EMOTIES

Die lelijke kanten, dat zijn de verpaupering van de onderklasse, gettovorming, chaos en misère. Lelijke kanten zag Paulle genoeg op de *high school* in de Bronx, waar hij drie jaar les gaf aan zwarte en latino-kinderen: in een wijk waar een *gang* regeerde, en angst en agressie aan de orde van de dag waren. Maar in iets mildere vorm zag hij het net zo goed op de vmbo-school in de Bijlmer. Ook daar stond hij voor klassen met migrantenkinderen, waar hij 'totaal overdonderd' werd door de 'destructieve emoties', de 'collectieve elektriciteit', de

dreiging, het flirten, de stoerheid. Zware jaren waren het, waarin hij ontzag kreeg voor de handvol *super-teachers* die hun klassen nog onder controle hadden, ja zelfs nog wel eens toekwamen aan het lesprogramma. "Daar komt het zelden van," weet Paulle. "Het is de prijs die deze kinderen voor hun segregatie betalen."

Paulle ontdekte dat de agressie en wanorde amper doordringen tot de rapporten van de Onderwijsinspectie. "Inspecteurs zijn loyaal, al was het maar onbewust. Het is vervelend om een school met zo'n hoge concentratie van kinderen uit arme gezinnen negatief te beoordelen." Paulle sprong in dat 'gat' en bestudeerde hoe leerlingen zich gedroegen: hun lichaamshouding, de codes, de taal. Al snel bleek dat zij – evenals docenten – onder permanente angst leven, maar er uit schaamte over zwijgen. Wie bang is, gaat af. Die 'selectieve blindheid' voor de nood van de school is vooral ook een morele kwestie, vindt Paulle. "Inspecteurs, deskundigen en de hele middenklasse bij elkaar zullen hun eigen kinderen nooit

'DOOR DE VRIJHEID VAN
SCHOOLKEUZE VORMEN
ZICH SCHOLEN VOOR ONS
SOORT MENSEN'

naar zulke scholen sturen. Het mengen van wat hier 'witte' en 'zwarte' leerlingen heet, is taboe. Kwetsbare kinderen toegang bieden tot de betere scholen, is taboe. Door de vrijheid van schoolkeuze vormen zich scholen voor 'ons-soort-mensen'. En zoals de bourgeoisie over de onderklasse zo lang heeft gezegd: 'Alsjeblieft, hou ze apart!', zo worden ook achterstandsleerlingen weggehouden van het betere onderwijs. In een tijd van toenemende segregatie is dat een radicale politieke keuze. Nooit zullen deze kinderen hun misère kunnen ontvluchten."

Het probleem, zegt Paulle, schuilt niet in cultuur, religie of huidskleur. Er zijn monsters van 'blanken' en schatten van 'zwarten'. Het probleem van onhandelbare leerlingen is hun lage concentratieniveau en zwakke zelfcontrole. Deze 'ghetto fabulous' worden constant verleid tot impulsief gedrag in explosieve situaties. "Nooit hebben ze een stabiele wereld gekend. Waarschijnlijk kennen ze al stress in de baarmoeder. En daarna worden ze gevormd in een agressieve omgeving." Het probleem, vat Paulle

samen, begint niet zoals vaak gedacht wordt bij 'normen en waarden'. Het probleem begint bij het opleidingsniveau van ouders, de deplorabele woonomgeving én de wijze waarop het onderwijs leerlingen uitsorteert. De minst bevoorrechten gaan naar de slechtste scholen.

SOCIAAL LEREN

Hoe je dat doorbreekt? "Eerst stabiliseren. Rust, reinheid, regelmaat. En dan, het allerbelangrijkste, moeten ze zich kunnen optrekken aan de anderen. Leren is sociaal leren: afkijken van leeftijdgenoten. Onderwijzers en boeken, dat is secundair. De kinderen zelf, de sociale structuur die ze vormen, dat is waar het om gaat. Dus moet je kinderen uit lage inkomensgroepen mengen met die uit de middenklasse. Onder goede begeleiding en in een strikte verhouding van zeg 30 en 70 procent. De samenstelling van de klas is hét instrument voor integratie. En het goede nieuws is dat het kán. We hebben een omvangrijke, stabiele middenklasse. Zo'n mengverhouding is dus haalbaar, en de 'goeden' zullen er niet onder leiden. Een win-

winsituatie."

Toch weet hij dat het 'tricky business' is. Behalve een revolutie in het onderwijs vereist zo iets een brede sociale vernieuwing; met crèches, gezinscoaches, opvoedbegeleiders, volkshuisvesting, werkgelegenheid. Een stevige verzorgingsstaat dus, een *Great Society* à la president Johnson. "Niet pappen en nathouden, niet weer eens een buurtwerker erbij of de uitkeringen omhoog," zegt Paulle, "maar échte integratie. Structurele toegang tot de leef- en leerwereld van de middenklasse."

Zeg hem niet dat het al geprobeerd is. Dat de Mammoetwet het einde van het standenonderwijs was. Dat 'links' zijn kansen heeft gehad. Paulle: "The Great Society verdween na vier maanden in de prullenbak om 'Vietnam'. En ik vraag me werkelijk af of de onderklasse ooit toegang is geboden tot de middenklasse." Ook de Mammoetwet – even 'rood' als 'rooms' – heeft niet kunnen voorkomen dat het onderwijs van nu kwetsbare leerlingen apart plaatst. Al was het maar onbewust. "De 'zwarte' scholen die ik onderzocht zijn *dumping grounds* gewor-

'DIVERSITEIT GECOMBI-
NEERD MET ÓNGELIJKHEID
KAN EEN ZEER GRIMMIGE
SITUATIE OPLEVEREN'

den. Hééft links het ooit geprobeerd?
En wat noem je links: Melkertbanen?
De Democraten? The New York Times?
Links – *on what planet ?!*"

TOKKIES

Kapitaal is macht, zegt hij. "Zonder emotioneel, sociaal en cultureel kapitaal red je het niet. Zelfvertrouwen, zelfbeheersing, de juiste mensen kennen, de juiste taal spreken, de juiste krant op tafel." Die vormen van kapitaal dus die op 'OSM'-scholen tot de informele leerervaringen horen, maar die buiten bereik van achterstandsleerlingen liggen. Voorbeeld: "Waarom laat ik mijzelf niet verloederen? Waarom steekt mijn dochter haar school niet in brand? Omdat wij in een wereld van voorspelbaarheid leven, hét kenmerk van beschaving. Wij hebben in zo'n achttien jaar een habitus ontwikkeld die oppassend is, niet-destructief. Wij hebben geprofiteerd van een rijk sociaal netwerk. Buitenstaanders niet, die zijn generaties lang apart gehouden. Nu eens als '*lazy niggers*', dan weer als 'Tokkies'."

Paulle moet vervaarlijk zuchten als de naam Theodore Dalrymple valt, de nieuwste mode onder neo-conservatieven. De Britse psychiater dus die de onderklasse bestudeerde – ook in de Parijse *banlieus* – en onderweg zijn geduld met de verzorgingsstaat verloor. Vrij vertaald: laat het '*racaille*' zichzelf eens optillen. Nietwaar? Paulle: "Goed dat hij de ellende toont, want die is er. Maar vanuit welk vermógen moeten zij zich optillen? Ze hebben nooit een stabiele habitus kunnen ontwikkelen." En daarbij is het oude koek, zegt hij. De kritiek op de verzorgingsstaat stamt al uit de no-nonsense jaren tachtig. De jaren van Reagan en die ijzeren dame van 'There is no such thing as society'.

Sarcastisch: "Daar plukken we nu de vruchten van."

POLITIEKE MOORDEN

In hetzelfde register somt hij op: "Gevangenen zitten propvol. Gated communities breiden zich uit. Twee politieke moorden in Nederland. De segregatie neemt toe. Vind je het gék, *Paris going up in smoke*? Het was te verwachten, het is voorspeld. (Ook door Dalrymple – ap) We hebben het eerder meegemaakt. Los Angeles 1992, bijvoorbeeld. Het wijst telkens op dezelfde kloof, de onzekerheid, de desidentificatie tussen mensen, het sociale weefsel dat steeds meer op de proef wordt gesteld. Eigenlijk ben ik verbaasd dat er niet méér opstand is." "We staan op een keerpunt," zegt Paulle. "Het Amerikaanse neoliberale experiment blijkt niet te werken. Probeer wat anders! De kracht van Europa is dat het

(culturele) diversiteit combineert met gelijkheid. Dat het een kapitalistisch systeem in goede banen leidt, met zorg en solidariteit. Maar ook in Europa groeit nu iets scheef. Diversiteit gecombineerd met óngelijkheid kan een zeer grimmige situatie opleveren." En hij kan het niet nalaten te zeggen: "De Europeanen weten dat al sinds 1932." Natuurlijk, zover is het niet. En, zegt hij, je kunt pessimist zijn van geest en optimist van hart. "Misschien," zegt Paulle, "geeft juist de onrust aanleiding tot een hernieuwde uitvinding van iets dat mooier is dan alle Mona Lisa's bij elkaar: een goed werkende verzorgingsstaat."

Bowen Paulle (2005), *Anxiety and Intimidation in the Bronx and the Bijlmer. An ethnographic comparison of two schools*. Amsterdam: Dutch University Press.

Naar een nieuwe Verlichting

Binnen humanistische stromingen bestaat een aloude tweedeling tussen degenen die samen op willen met religie en gelovigen en degenen die menen dat religie onzin is en doorgaans een verderfelijke moraal predikt. Zo'n achthonderd mensen van voornamelijk de laatste variant kwamen eind oktober 2005 vier dagen lang in de VS samen op het congres 'Toward a New Enlightenment'.

TEKST **FLORIS VAN DEN BERG** ILLUSTRATIES **RENZO VESPIGNANI**

Allegoria interventista (Allegorie van interventionisme)

De idealen van de Verlichting staan niet altijd in een positief daglicht. Er wordt gesproken over 'Verlichtingsfundamentalisten' die antireligieus en dogmatisch zijn en niets moeten hebben van de multiculturele samenleving. De inspirator en organisator van het georganiseerde seculier humanisme en het wetenschappelijk

'...to promote and defend science, reason, and freedom of inquiry in all areas of human endeavor.'

Paul Kurtz

onderzoek naar paranormale claims is Paul Kurtz, emeritus hoogleraar filosofie van Buffalo University en tevens oprichter van Prometheus Books, de vrijdenkers-uitgeverij. Hij nam de openingsrede voor zijn rekening van het congres 'Toward a New Enlightenment', afgelopen herfst in Amherst, NY in de VS.

Waarom zou er een nieuwe Verlichting moeten komen? In zijn openingsrede zegt Kurtz: "This Congress is attempting to respond to the intemperate attacks on the Enlightenment in recent decades, especially by fundamentalist theologians, and pessimistic philosophies of despair." De VS zijn een diep religieus land waar religie een grote rol speelt in de politiek en het dagelijks leven. Rijdend door de omgeving van Buffalo, waar Amherst ligt, zag ik in elk blok een kerk. Geen grote kathedralen, maar gebouwen ter grootte van een gymzaal, ontelbaar veel. Daarnaast zijn er nog religieuze scholen en centra. Het gros van de bumperstickers is rechts en vaak religieus: *God bless America*. Het 'Center for Inquiry', gevestigd in Amherst, vlak buiten de campus van de staatsuniversiteit 'Buffalo University', is een baken in de religieuze duisternis. In tegenstelling tot wat de Franse *philosophes* van de Verlichting dachten, namelijk dat de invloed van religie zou afnemen en dat religie uiteindelijk geheel zou verdwijnen (de secularisatiethese), wat in de jaren '60-'70 van de vorige eeuw nog geen gek idee was, is religie in vele varianten over de hele wereld bloeiende, ook in het machtigste land ter wereld. Het idee dat als een land

moderniseert dat het dan ook seculariseert is door de praktijk weerlegd.

BEPERKT SCHIJNEND LICHT

Een vraag die vaak wordt opgeworpen is waarom de seculier-humanisten niet tolerant kunnen zijn tegenover gelovigen en waarom ze altijd zo fel religiekritiek uiten. De lange rij sprekers op het Congres belichtten religie en het Verlichtingsdenken vanuit vele perspectieven. Twee centrale punten tekenden zich af. Ten eerste: *Alle* religieuze en paranormale kennisclaims zijn onwaar. Als er een ware kennisclaim tussen zit is dit een feit dat in de feitenkanon kan worden opgenomen. De tot nu aangedragen bewijzen voor welke transcendente claim dan ook zijn niet opgewassen tegen de toets der rede.

Ten tweede: religie heeft een negatieve invloed op moraal en heeft in ieder geval géén emancipatoire werking. Uit het eerste punt volgt dat religie geen plaats moet hebben in onderwijs en wetenschap, die immers streven naar de overdracht van ware of in ieder geval wetenschappelijke kennis. Dat was een punt dat geregeld terug kwam. Religie kan wel onderwerp zijn van (sociale) wetenschap en kennis van religie behoort vanzelfsprekend tot het onderwijs, omdat het onderdeel is (of liever nog *was* van de cultuur. *Intelligent Design* en creationisme horen niet thuis in het curriculum van scholen en

'ZONDER RELIGIE ZOU DE WERELD EN DE MENSHEID EEN STUK BETER AF ZIJN'

universiteiten. Het licht der rede zoals dat door de *philosophes* is gepropageerd schijnt echter slechts zeer beperkt.

Het is niet verwonderlijk dat de religieuze situatie in de VS onder leiderschap van de christenrepublikeinen en Bush regelmatig gespreksonderwerp was. De journalist Chris Mooney (www.chrismooney.com) hield een exposé over zijn boek *The Republican War On Science* (2005) waarin hij aan de hand van verschillende casussen liet zien dat republikeinse politici niets moeten hebben van objectieve wetenschap. Religie zit redelijke discussie over abortus, euthanasie, softdrugs, voorbehoedsmiddelen, de doodstraf, de oorlog in Irak in de weg. Bush beroept zich op god: 'God bless America!' Er is een moeizame onredelijke discussie over evolutietheorie in het onderwijs. Religie zit in de VS de waarheid en een Verlichte moraal in de weg. Je kunt religie niet afdoen als onschuldig tijdverdrijf en persoonlijke levensinvulling. De teneur van het Congres is: zonder religie zou de wereld en de mensheid een stuk beter af zijn.

POSITIEVE MORAAL

Secularisatie is echter geen panacee voor alle problemen. Naast religie bestaan er vele andere vormen van irrationaliteit (eng.: *unreason*). De seculier-humanisten zijn dan ook niet alleen kritisch over religie, maar over alle vormen van irrationaliteit, zoals onder andere blijkt uit de aandacht voor bijge-

Un popolo di
statue (Een volk
van standbeel-
den)

loof. Paul Kurtz ziet overigens geen wezenlijk verschil tussen geloof en bijgeloof: geloof is geïnstitutionaliseerd bijgeloof. Doordat er veel kritiek wordt geuit over allerlei vormen van religie en irrationaliteit lijkt het soms of de seculier humanisten worden gekenmerkt door kritiek, zonder dat ze zelf met een positieve moraal komen. Zoals uit de openingsslogan blijkt is dat niet het geval. Behalve het wegnemen van barricades van de rede wordt er nagedacht over hoe de samenleving en het menselijk samenleven met behulp van de rede vorm gegeven kan worden. Paul Kurtz heeft een groot programma uitgeschreven in het *Humanist Manifesto 2000*, waarin een utopische samenleving wordt geschetst waarin niemand wordt onderdrukt en waarin iedereen toegang heeft tot zo objectief mogelijk kennis. De humanistische visie is een utopische paradox. 'For the first time in human history we possess the means – provided by science and technology – to ameliorate the human condition, advance happiness and freedom, and enhance human life for *all* people on the planet.' Aan de ene kant is er door technologische innovatie en het bestaan van universalistische theorieën en instituten (democratie, libe-

ralisme, mensenrechten, de Verenigde Naties) een reële mogelijkheid voor een harmonieuze wereldgemeenschap waarin mensen in vrede zonder armoede kunnen

'HET IDEE DAT ALS EEN LAND MODERNISEERT DAT HET DAN OOK SECULARISEERT IS DOOR DE PRAKTIJK WEERLEGD'

leven. Aan de andere kant zijn er ontelbaar veel obstakels, waar religie er een van is, die de verwezenlijking van deze utopie onhaalbaar maakt.

Sinds enkele jaren breidt het Center for Inquiry uit binnen de VS en ook daarbuiten. Er zijn vestigingen in onder andere Egypte, China, Nigeria, Parijs, Duitsland

en Rusland. De presentaties van vertegenwoordigers van deze centra waren van heel andere aard. Hoewel het Engels en de soms stuntelige voordracht de aandacht dreigden af te leiden, was ik meteen bij de les toen de man uit Bangladesh vertelde over zijn vriend die door radicale moslims was onthoofd. Mona Aboussena uit Cairo kreeg tranen in haar ogen toen ze applaus kreeg – in Egypte wordt ze altijd weggehoond. Daar willen haar studenten niks leren, omdat ze menen alle waarheid en alle kennis al in pacht te hebben. De Russische scepticus en humanist Valerii Kuvakin mag in een talkshow wekelijks op minimale wijze commentaar leveren op religieuze en paranormale claims. Hij moet strijden voor elke seconde aandacht. Een van de punten waar hij tegen ageerde was de man die zegt de nieuwe Messias te zijn en glashard beweert voor 30.000 dollar de kinderen uit Beslan tot leven te zullen brengen.

MEER DAN ATHEÏSTISCH

Het humanisme van het Center for Inquiry verschilt van de ideeën van spiritueel-religieuze humanisten, van sceptici, vrijdenkers, liberalen en mensenrechtenactivisten. Het seculier humanisme is atheïstisch, maar ook méér, want het staat voor positieve waarden. Het is vrijdenken over alles van waarde, maar het neemt

'NAAST RELIGIE BESTAAN ER VELE ANDERE VORMEN VAN IRRATIONALITEIT'

ook een positie in. Het omhelst mensenrechten als middel tot positieve waarden, maar het is meer, het is ook een levensbeschouwing. Daarin verschilt het ook van wetenschap. Seculier humanisme wil de levensbeschouwing zijn, inclusief normatieve waarden, die past bij het wetenschappelijke wereldbeeld.

De Oxford chemicus Peter Atkins hamerde er in zijn voordracht op dat er maar één methode is om kennis te vergaren: de wetenschappelijke methode. Atkins betoogde verder dat de wetenschappelijke benadering om te willen weten hoe de wereld in elkaar zit niet leidt tot een kil wereldbeeld, zoals door religieuzen vaak beweerd wordt. Hoe meer wetenschap-

pers leren over de wereld, hoe meer ze weten dat ze nog niet weten. De wereld zit enorm complex in elkaar en vertoont ook vaak zeer mooie patronen; allebei elementen die bij mensen diepe gevoelens kunnen oproepen. Richard Dawkins heeft een heel boek gewijd aan de tegenwerping van gelovigen dat wetenschap de wereld verkilt: *Unweaving the Rainbow* (1998). De PowerPoint-dia's die Atkins vertoonde waren betoverend mooi. Atkins zet zich in om wetenschap op esthetisch aantrekkelijke wijze te presenteren.

Drie Britten, in de wandelgangen 'the British team' genoemd, hadden sublieme presentaties vol droge humor, precisie en prachtige duidelijke afbeeldingen: naast Peter Atkins evolutiebioloog Richard Dawkins en fysicus Harold Kroto. Dawkins hield zijn voordracht over de ophef rond *Intelligent Design*. Volgens Dawkins is ID creationisme in vermomming. Hoewel ID'ers ontkennen dat het om een religieuze these gaat is het dat wel omdat er geen enkel bewijs voor te vinden is. ID is een aanval op wetenschap en onderwijs. Harold Kroto gaf tijdens een grand diner met zo'n 600 gasten in verbluffend hoog tempo een exposé over het belang van onderwijs in wetenschap, te beginnen op de lagere school. Hij promootte tevens de website www.vega.org.uk waar gratis wetenschapsprogramma's te zien zijn vervaardigd door o.a. Kroto. De voordrachten van deze drie professoren laten zien hoe het kan, en moet. Het is alsof er bij een plaatselijke marathon opeens toppers van wereldniveau meerrennen, de rest, wellicht niet onverdienstelijke lopers, blijft ver achter.

VREEMDE SPRONGEN

Tientallen sprekers volgden elkaar gestaag op. Het publiek beaamde grotendeels wat werd beargumenteerd. Slechts enkele sprekers pasten niet zo goed in het rationele stramien. Ik weet niet of dat opzet was van de organisatoren, maar deze opinies hielden het publiek scherp. De psychiater, en volgens zichzelf 'libertarisch humanist' Thomas Szasz was een van hen. Zijn website www.szasz.com opent met: 'If you talk to God, you are praying; If God talks to you, you have schizophrenia.' Zijn stokpaard, wellicht in navolging van Foucault, is dat het misdadig is om mensen tegen hun wil op te sluiten op basis van de prognose dat zij geestelijk ziek zijn. Toen Szasz zijn *The Myth of Mental Illness: Foundations of a Theory of Personal Conduct* publiceerde had hij wellicht een punt. Toen werd er immers nog veelvuldig en onnodig paternalistisch opgetreden met psychiatrische patiënten die tegen hun wil werden gehospitaliseerd. Er is sinds die tijd echter veel verbeterd en het aantal gedwongen opnames is sterk afgenomen. Toch blijft Szasz principieel voet bij stuk houden. Hij noemt zichzelf een uitgesproken atheïst, maar hij heeft zich ook aangesloten bij de 'Scientology Church' die hem hebben omarmd. Szasz zegt op kritische vragen uit het publiek dat hij puur pragmatisch handelt: hij is op zoek naar medestanders, die vindt hij bij Scientology, zij het op heel andere gronden, het kan hem niets schelen.

Sam Harris (www.samharris.org), auteur van de bestseller *The End of Faith. Religion, Terror and the Future of Reason* (2004) is een heel ander geval. Zijn boek is een goed verwoorde vileine

aanval op religie, zowel epistemologisch als moreel, waarin hij duidelijk maakt dat religie een groot gevaar is voor de wereldvrede en de mensheid. Toch maakt Harris een vreemde sprong, te vergelijken met Kant die in zijn *Kritik der reinen Vernunft* god de deur uitwerkt door de rationele godsbewijzen een voor een te weerleggen en hem in zijn werken over ethiek door de achterdeur weer binnen laat omdat Kant god denkt nodig te hebben om al het onrecht dat in dit leven niet is recht gezet in een volgend leven alsnog recht te zetten. Harris denkt dat religie een spirituele kern heeft die de moeite waard is. Een kern die los staat van transcendente kennisclaims, maar die toegang geeft tot een andere beleving van het zelf en diepere emoties kan losmaken. Hij noemt wat hij in religie zoekt 'rationele mystiek' – in mijn opinie een *contradictio in terminis*. Hij wil het spirituele kind niet met het badwater weggooien. Het doet me denken aan het werk van de psycholoog Han de Witt die onderzoek doet naar de subjectieve beleving van emoties in religieuze tradities, de zogenaamde contemplatieve psychologie, zoals bijvoorbeeld in de boeken *Contemplatieve psychologie* en *De verborgen bloei*. Ik denk dat dit onzin is. Mensen kunnen zeker diepe emoties hebben en ik geloof ook dat het de moeite waard is om te zoeken naar methodes om het bereik van emoties te verkennen zoals wellicht bij meditatie, tantra, SM of hallucinerende middelen, maar ik denk niet dat dat toegang verschaft tot een andere dimensie van kennis of inzicht in de structuur van de werkelijkheid. Ton Lemaire doet in zijn prachtige boek *Met open zinnen* een poging tot een intense natuur- en wereldbeleving die niet religieus of spiritueel van aard is. Ik heb een aversie tegen het woord spiritualiteit omdat het niet verwijst naar iets; het is een leeg begrip dat riekt naar religie en transcendentie. In de losse voordracht die hij hield domineerde het filosoferen met de hamer.

Een boeiende bijdrage was er van Susan Jacoby (www.susanjacoby.com), auteur van *Freethinkers: A History of American Secularism* (2004). Zij betoogde dat de *Founding Fathers* voor het merendeel vrijdenkers waren die een seculiere staat nastreefden. Zodoende laat zij zien dat Amerika geen religieuze historische grondslag heeft als 'christelijke natie'. Haar exposé is een pleidooi voor secularisme en vrijdenken in historische vorm. Ze bepleit het ter discussie stellen van religie in het algemeen, in de lijn van de negentiende-eeuwse vrijdenker Robert Ingersoll, niet slechts de politiek gevoelige issues als abortus en evolutietheorie.

Wat was het nut van dit congres? Daar ben ik pessimistisch over; ik denk niet dat een dergelijke bijeenkomst de wereld beter maakt. Het is hooguit denkbaar dat de hooggestemde idealen die op dit congres geuit werden, doordringen tot het grote publiek en dat het congres op die manier wellicht het culturele klimaat beïnvloedt. Dat pessimisme geldt wat mij betreft voor het hele georganiseerde humanisme. Ze hebben het gelijk aan hun kant, maar: 'So what?' Voor mij persoonlijk was het een warm intellectueel bad om me eens tussen zoveel gelijkgestemden te begeven, al verbaasde ik me tijdens gesprekken met congresdeelnemers dat er nog zo'n brede

marge aan meningen was van politiek correcte multiculturalisten tot die hard-libertarische conservatieven. Kurtz zelf benadrukt steeds weer dat het georganiseerde humanisme er wel degelijk toe doet en dat het ook een rol kan spelen in de onttovering van het wereldbeeld. Ik wil me er best voor inzetten, maar ik zie de toekomst somber in. Ik zie eerder 'The End of Humanism' dan 'The End of Faith'.

Floris van den Berg (1973) is filosoof en werkt aan een proefschrift in de moderne politieke filosofie. Hij studeerde Japanologie in Leiden en in Japan en verder filosofie in Leiden en Utrecht. Momenteel is hij werkzaam als programmamaker bij Studium Generale aan de Universiteit Utrecht. Voorts is hij bestuurslid van vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Delirio di massa (Delirium van de massa)

WERK IN UITVOERING

TEKST JOSEPHINE KRIKKE

FOTO ARCHIEF STICHTING KEZBAN

Wat doen hulporganisaties in de praktijk? In deze aflevering de stichting Kezban. In Nederland is volgens onderzoek één op de vier mensen slachtoffer van huiselijk geweld. In allochtone kring ligt dat aantal vermoedelijk nog hoger. Kezban probeert het taboe onder deze bevolkingsgroep te doorbreken.

'Ik sla haar maar één

'De eerste keer dat mijn man geweld gebruikte, was ik drie maanden zwanger. Hij was boos, omdat ik spaghetti's droeg. Die vond hij te bloot.' In het aangrijpende docudrama 'Als ik háár was' komen mensen uit allochtone kring aan het woord die slachtoffer zijn van huiselijk geweld. De film is het uitgangspunt van de voorlichtingactiviteiten van stichting Kezban. Daarmee probeert zij het probleem aan de orde te stellen binnen een groep waar huiselijk geweld een nog groter taboe is dan onder autochtone Nederlanders.

Uit onderzoek (Intomart, 2002) blijkt dat een op de vier mensen in Nederland te maken heeft, of heeft gehad, met huiselijk geweld. Onder de allochtone bevolking zou dit aantal volgens de onderzoekers nog hoger liggen, maar komt het niet aan het licht vanwege het taboe dat er op rust.

Omdat geweld in deze kringen vaak nog een normaal gebruik is, weten veel allochtone slachtoffers van huiselijk geweld de weg naar de hulpverlening niet te vinden. In oktober 2004 meldde het Turkse persbureau Anatolië dat ruim eenderde van de vrouwen in Turkije vindt dat ze slaag verdienen als zij ruzie maken met hun man, hem seks weigeren of het eten laten aanbranden. 'Als je vertelt dat je geslagen wordt, nemen ze je niet serieus,' zegt een vrouw in de film 'Als ik háár was'. Ook houden veel familieleden elkaar de hand boven het hoofd. 'Die vrouwen scheiden tegenwoordig al als ze maar één tik krijgen. Wat hebben wij niet moeten verdragen,' vraagt een oudere vrouw zich af in een van de scènes.

BETERE HULPVERLENING

Stichting Kezban wil niet alleen huiselijk geweld bespreekbaar maken onder de allochtone bevolking, maar ook de weg wij-

zen naar opvang. Zelf creëert zij geen opvang, de organisatie bestaat voornamelijk uit vrijwilligers. Daarnaast spoort Kezban de politiek en de hulpverleningsinstanties aan om betere hulpverlening te organiseren. "Want de juiste projecten voor mensen met dit probleem bestaan nog niet," vertelt voorzitter Nurdan Tatoglu. Zij is een van de oprichters van de stichting Kezban. Die naam verwijst naar de naam van Tatoglu's vriendin Kezbal Vural, een Turkse vrouw die in 1999 vermoord werd door haar ex-man. Kezban was van hem gescheiden omdat hij haar mishandelde. Op straat, voor de ogen van hun kinderen, schoot hij haar dood. Vriendin Tatoglu organiseerde herdenkingsoptochten en -bijeenkomsten en hield handtekeningenacties. Haar activiteiten resulteerden in 2001 in de oprichting van stichting. Wat Tatoglu mist in de reguliere hulpverlening, zijn de ingangen met de doelgroep. Al zijn er nog zoveel projecten, als er geen mogelijkheid is tot contact met slachtoffers, werken die niet.

GEEN SPANNENDE SOAP

"Deze film is een heel belangrijk instrument," zegt Tatoglu. 'Als ik háár was' is in een Turkse en een Marokkaanse versie gemaakt, met andere acteurs maar met dezelfde opbouw. Beide zijn ondertiteld in het Nederlands. De voorlichters van Kezban proberen het huiselijk geweld bespreekbaar te maken door de film te vertonen tijdens bijvoorbeeld huiskamerbijeenkomsten, bij migrantenorganisaties en tijdens inburgeringscursussen. Omdat 'Als ik háár was' deels gedramatiseerd is, moeten de kijkers goed worden ingelicht dat wat zij zien, ook in werkelijkheid kan gebeuren, vertelt Tatoglu. "Laatst was ik op een bijeenkomst met traditionele vrouwen uit Oost-

Nurdan Tatoglu, voorzitter stichting Kezban

'één keer per maand'

en Zuidoost Turkije. Hun moet je van tevoren echt vertellen dat het geen speelfilm is, anders vergeten ze dat dit ook in hun eigen situatie kan gebeuren. Ze kijken er dan naar alsof het een spannende soap is."

De politiek begint langzaam het belang in te zien van het probleem, signaleren medewerkers bij Kezban. Zo heeft de stichting meegewerkt aan twee belangrijke wetswijzigingen. Een daarvan maakt het nu mogelijk om bij de politie melding te doen van mishandeling, zonder dat de dader daarvan op de hoogte wordt gesteld. Dat beschermt de, grotendeels vrouwelijke, slachtoffers tegen wraak van hun partner.

"We worden steeds vaker gebeld voor advies, bijvoorbeeld door de politie of mensen van de vrouwenopvang," vertelt Hülya Karahisarli, coördinator bij Kezban. "Langzaamaan komt er een maatschappelijke discussie op gang. Er is nu bijvoorbeeld meer aandacht voor eerwraak." Tijdens de bijeenkomsten die de voorlichters geven, zijn de bezoekers niet verplicht om over hun eigen situatie te vertellen. De opzet van deze bijeenkomsten richt zich op herkenning. Karahisarli:

We bespreken scènes van de film na, en als je wilt meedoen kan dat ook omdat je vermoedt dat je buurvrouw mishandeld wordt. We hopen mensen mee te geven dat ze daartoe moreel verplicht zijn.

AANDACHT VOOR DE DADER

Kezban heeft de afgelopen vijf jaar veel weten te bereiken. Maar er valt nog heel wat te winnen, zegt voorzitter Tatoglu. "Minister Verdonk zegt dat vrouwen met problemen rond hun verblijfsvergunning hier kunnen blijven als ze aantonen

dat ze slachtoffer zijn. Maar dat is bijna niet te doen, want heel veel vrouwen weten de weg niet naar de instanties. Ze worden thuisgehouden door hun man en familie en hebben dus geen steun om aan te tonen dat ze slachtoffers zijn. Sommigen weten niet eens wat bijvoorbeeld seksueel geweld is. Ze zijn niet anders gewend."

Sinds kort is er binnen Kezban ook aandacht voor de andere kant van het probleem, voor degenen die het geweld gebruiken. Zo hoopt de stichting een dialoog tussen mannen en vrouwen op te roepen, die wellicht zorgt voor betere relaties. "In de voorlichtingsfilm worden de mannen nogal beestachtig afgeschilderd," zegt Cemil Yavuzkan. Hij is een van de weinige mannelijke voorlichters tijdens een bijeenkomst voor vrijwilligers en hulpverlenende instanties. Hij begeleidt gespreksgroepen met mannen en denkt dat hij eerst andere onderwerpen met ze moet bespreken, voordat ze klaar zijn voor deze film. De maakster van 'Als ik háár was' zal waarschijnlijk een film uitbrengen die meer gericht is op de situatie van de dader.

Als ik háár was schildert dan misschien de daders erg negatief af, toch worden veel mannen aan het denken gezet, denkt gespreksleider Ömer Ilik. Maar er valt nog wel veel te winnen. Hij herinnert zich een bijeenkomst waarop een man na de filmvertoning naar hem toe kwam. 'Wat goed dat je dit bespreekbaar maakt,' zei de man. 'Mannen die elke dag slaan, dat is echt beestachtig. Ik doe het maar één keer per maand.'

'Bij ons

"Ik heb geluk! Door mijn reis zie ik dat bij mij alles altijd goed komt. Terug uit Zuid-Amerika kon ik meteen naar mijn vriendje in Israël, daarna vond ik voor mijn studie politicologie direct een kamer in Amsterdam. Nu, een jaar later, volg ik naast mijn studie nog de deeltijdlerearenopleiding beeldende vorming. Ik leg een basis, al weet ik nog niet waarvoor. Want ik blijf geen planner te zijn. Ik wilde na het vwo naar het buitenland, studeren kon later nog. Ik ging alleen, om zelf kunnen te kunnen beslissen waar ik vrijwilligerswerk ging doen. Ik wilde tussen gewone mensen wonen en zien hoe zij leven in een wereld die voor mij niet vanzelfsprekend is. Ik was op vakantie in Italië uitgenodigd door een meisje uit Lima. Spaans is altijd nuttig, dus ging ik op Spaanse les. Van iemand kreeg ik een adres in Cuzco. En zo werd het Zuid-Amerika.

'WIJ KONDEN WÉL IETS TOEVOEGEN: ZACHTHEID EN VROUWELIJKHEID'

Ik vertrok naar Lima. De familie van mijn kennisje bleek enorm rijk, met *maids* en gigantische auto's. Ik voelde me ongemakkelijk door het contrast met de rest van de bevolking, die straatarm is. Na tien dagen reisde ik naar Cuzco, waar ik Spaanse les nam en vrijwilligersprojecten ontdekte. De Peruaanse 'vrouwen- en kinderplicht' zocht vrijwilligers voor hun veilige speelplaatsen. Kinderen uit gezinnen, maar ook zwerfkinderen konden hier komen als ze zin hadden. 's Nachts werden de zwerfkinderen in slaapzalen opgesloten om zowel hen als de stad te beschermen. Het tehuis in

Steeds meer jongeren kiezen ervoor om een tijd te reizen of in het buitenland te wonen. Wat trekt hen? Hoe beschouwen ze het land waar ze verblijven? En wat brengen ze mee terug? **Aflevering 4: Sofie Blom in Peru.**

Kwamen die stoere jongens knuffelen'

Lucre, twintig kilometer de bergen in, paste beter bij me omdat ik er steeds dezelfde kinderen zou zien. Er woonden vijftien zwerfjongens, tussen acht en zestien jaar, die in Lucre naar school konden tot de politie hun ouders vond en ze naar huis bracht. Ik vond dat schrijnend wanneer ik vermoedde dat zo'n jongen thuis weinig toekomst had of slecht behandeld werd, terwijl hij in het tehuis veilig was en veel kon leren. De leiding bestond uit politiemannen die twee aan twee vierentwintig uur dienst hadden. Samen met de Zwitserse Patricia woonde ik er steeds drie etmalen. De andere dagen rustten we uit in Cuzco, gingen stappen en bedachten wat we daarna in Lucre zouden doen.

De jongens waren vrij zelfstandig, ze kookten en maakten schoon. De politiemannen bewaakten de regels en fungeerden als rolmodel. Echte macho's. Er waren geen begeleidingsplannen. Huisvesting en scholing leken de enige doelen. Zo zouden wij het niet doen, maar dit was hun manier. Wij konden wél iets toevoegen: zachtheid en vrouwelijkheid. Bij ons kwamen die stoere jongens knuffelen, we gingen knutselen en zwemmen. We lieten ze kind zijn, maar ook werken. Het tehuis had een kas die door buitenlanders was geschonken. Goed bedoeld, maar de mannen hielden niet van tuinieren. Omdat er weinig eten was, leerden we de jongens de planten te verzorgen. Vaak zaten ze snel weer buiten, maar ze gingen wel graag mee om de tomaten en komkommers in het dorp te verkopen. Eerst gaven we het geld aan de leiding, maar die stak het in eigen zak. Toen kochten we er meteen vlees of kip van. Zo werd tuinwerk leuk! Op die manier gaven we, even indirect als

Zuid-Amerikanen, misschien toch wat kritiek. Ik denk dat je zo meer bereikt dan in een project dat door westerlingen wordt geleid.

Waarop ik hoopte kwam uit: ik bouwde iets nuttigs op en had contact. Ook met dorpsgenoten. Ze leefden met de natuur, hadden een stukje land of een winkeltje, maar geen ander perspectief. Ze deden het met wat ze hadden. Misschien waren ze daardoor zo hartelijk? We lachten en dronken samen wijn. Toch bleef ik een buitenstaander. Ik wist alleen wat ik zag en niet hoe zij hun leven zagen. Maar in Nederland vraag ik ook niet: vind je je leven fijn, wat verdienen je, waarom doe je dit? Ik hoef niet alles te weten, ik neem dingen zoals ze gaan.

Daardoor liep mijn reis ook anders dan verwacht. De zes maanden vrijwilligerswerk werden er twee omdat ik in Cuzco verliefd werd op een Peruaan die in Rio de Janeiro woonde. In mijn eentje reisde ik door Bolivia om bij hem en zijn zus te gaan logeren. Brazilië is meer westers dan de rest van Zuid-Amerika. Er is een middenklasse en ook vrouwen kunnen er studeren en carrière maken. Carnaval in Rio was prachtig, maar daarna ging het gewone leven door en voelde het niet meer goed, dus ik vertrok. Ik reisde alleen op allerlei manieren – per bus, vliegtuig – maar was nooit bang of eenzaam. Eenzaamheid betekent dat je het niet alleen kunt volhouden.

Als je er anders uitziet, willen mensen graag bij je zijn, dus werd ik overal warm ontvangen. Ik moest wel lachen om alle huwelijksaanzoeken die ik kreeg. Ik ontmoette twee Israëlsche jongens met wie ik bijna drie maanden reisde. Eén van hen is nog steeds mijn

viendje. Toen zij naar huis gingen, reisde ik mijn laatste maand met een Nederlandse vriendin door Ecuador. In die maand had ik minder vrijheid omdat je rekening houdt met elkaar, maar daardoor deed ik dingen die ik zelf nooit bedacht had. Ik maakte bergwandelingen, ik heb door de jungle gereisd, apen en alligators gezien en tussen piranha's gezwommen.

'DAT IS DE KERN VAN MIJN LEVEN: IK KAN NIET ZONDER ANDEREN'

Toch praat ik vaker over die twee maanden in Lucre. Ik ben er op mijn reis nog een keer terug geweest. Achter het hek van die oude haciënda wachtte ik tot ze me zagen en toen ... 'Amiga Sofia!' Geweldig, want ik voelde me wel schuldig. Ik weet dat het project niet zonder vrijwilligers kan, maar de jongens bouwen steeds een band op die wij verbreken. Door hun reactie geloof ik dat het vooral goed was.

Ooit wil ik terug naar Peru. Op de leraaropleiding leer ik lessenreeksen opzetten, iets wat ik zou kunnen gebruiken binnen een lokaal project. Ik werk toch graag doelgericht. Tegelijk trekt Israël. Uiteindelijk wil ik wel in Nederland wonen. Hier begrijp je wat anderen bedoelen, in een ander land mis je die vanzelfsprekendheid, de gedeelde achtergrond. Je kunt nog zo speciaal zijn door je uiterlijk, je blijft een buitenstaander. En ik wil contact. Dat is de kern van mijn leven: ik kan niet zonder anderen. Ik heb, doordat ik hier ben opgegroeid, nog zoveel mogelijkheden. Ik kan kiezen. Ik heb geluk!"

MAX PAM

OVERLEVENDEN

In zijn essaybundel 'De ondergang van het morgenland' heeft wijlen Karel van het Reve gefantaseerd over zijn eigen dood. Hij stelde zich enige vragen en kwam daarbij tot deze, inmiddels klassiek geworden overpeinzing: 'Wonderlijk is dat na mijn dood ook mijn herinneringen verdwijnen. Bij ons thuis kwam in de jaren dertig een Kominternagent, Karl genaamd, een Duitser. Hij was een aardige man. Hij sprak altijd zachtjes, en rookte Egyptische sigaretten. Hij is tijdens de oorlog in Duitsland gearresteerd en onthoofd. Af en toe denk ik aan hem. Wie zal als ik dood ben aan hem denken?'

Als Karel dit niet had opgeschreven: niemand. Maar omdat hij het wel heeft opgeschreven, en vooral omdat hij het zo pregnant heeft opgeschreven, denk ik af en toe aan Karl. En vermoedelijk ben ik niet de enige. Ik heb Karl niet gekend, maar ik heb wel herinneringen aan Karel die Karl wel heeft gekend. Die herinneringen blijven bestaan, totdat ik weer dood ga. Enzovoort, enzovoort.

Harry Mulisch heeft eens gezegd dat de Tweede Wereldoorlog pas is afgelopen als de laatste overlevende uit die oorlog is

'DE TWEEDE WERELDOORLOG ZAL NOG VIJFTIG JAAR IN DE GEHEUGENS VAN DE OVERLEVENDEN RONDDWALEN'

overleden. Mensen worden tegenwoordig ouder dan honderd jaar. Van 110 jaar kijken wij al niet meer op. Pas bij 115 kom je in het 'Guinness Book of Records'. In de toekomst, zeggen futurologen, zal de mens alleen maar ouder worden. Dat kan betekenen dat de laatste mens die de Tweede Wereldoorlog heeft meegemaakt pas rond 2055 zal sterven. De Tweede Wereldoorlog zal daarom nog zeker vijftig jaar in de geheugens

van de overlevenden ronddwalen, al zullen die geheugens door dementie en Alzheimer worden aangetast. Pas na 2055 zal 'een tweede generatie geheugens' de taak overnemen; de wereld en de herinneringen daaraan zullen vanaf dat moment anders zijn. De Tweede Wereldoorlog is dan definitief geschiedenis geworden.

Wat over vijftig jaar zal gebeuren met de Tweede Wereldoorlog, is vorige maand gebeurd met de Eerste Wereldoorlog. Eind november is de Schot Alfred Anderson op 109-jarige leeftijd gestorven in zijn slaap. Anderson was de laatste soldaat die kon navertellen hoe op de kerstavond van 1914 een spontaan staakt-het-vuren ontstond in de loopgraven. In 2004 werd Andersson over deze gebeurtenis nog geïnterviewd door Lorna Martin van *The Guardian*. Anderson herinnerde zich dat aan de andere kant het gebrul der kanonnen verstomde en dat er plotseling werd gezongen: *Stille Nacht. Heilige Nacht. Alles Schlaf, einsam wacht*. Een Britse infanterist kwam toen achter een struik te voorschijn en riep: *Merry Christmas. We not shoot, you not shoot*.

Omdat Anderson net die dag een klein stukje achter de vuurlinie zat, heeft hij niet mee gespeeld in die beroemde voetbalwedstrijd van de Engelsen tegen Duitsers, op dat stukje niemandsland. 'Maar', zei hij, 'ik zou er toch te moe voor zijn geweest.' Wel herinnerde hij zich dat voor de bal lege blikken cornedbeef werden gebruikt en dat de helmen dienden als doelpalen. In mijn fantasie hoor ik het geluid van lege cornedbeef-blikken, waartegen aan wordt geschopt. Wie zal na de dood van Alfred Anderson nog denken aan die lege blikken? Dankzij Lorna Martin van *The Guardian* zit die herinnering nu in mijn hoofd als een tweede-generatie herinnering. Karel van het Reve vond het altijd leuk om spelletjes met de geschiedenis te doen. Ik speelde met hem het spelletje waarin je je afvraagt welke historische figuur je had kunnen ontmoeten, met gebruikmaking van slechts één tussenfiguur. Een

eenvoudig spelletje dat zo gaat: als klein jongetje heb ik Willem Drees (1886-1988) een keer een handje mogen geven. Via Willem Drees zou ik de schrijver Multatuli kunnen bereiken, die in 1887 overleed. Helaas ligt Karl Marx net buiten mijn

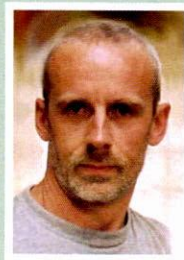
'IN MIJN FANTASIE HOOR IK HET GELUID VAN LEGE CORNEDBEEF-BLIKKEN, WAARTEGEN AAN WORDT GESCHOPT'

bereik. Uiteraard won Karel dat spelletje bijna altijd, want hij was een stuk ouder dan ik. Hij bereikte Marx (gestorven op 14 maart 1883) eenvoudig via Henk Sneevliet (geboren op 13 mei 1883). Wij vroegen ons af of de geest van Karl Marx eerst een maand heeft rondgefladderd alvorens te reïncarneren tot Henk Sneevliet.

Met de dood van Karel van het Reve vervaagt niet alleen de herinnering aan Kominternagent Karl, maar ook aan het communisme. Er komt een tijd – en met het onderwijs in Nederland komt die vrij snel – dat de jeugd niet meer weet wat het communisme eigenlijk was. Dat zal wel erg zijn, maar misschien zijn er ergere dingen. De huidige jeugd weet weer meer van de islam, zodat je haast moet constateren dat er geen vooruitgang en geen achteruitgang is. Het ene waansysteem wordt in de geest der mensen gewoon door het andere waansysteem vervangen.

Karel heeft wel eens voorgesteld om een kleine enclave in het noorden van Groningen als communistisch bolwerk blijvend te subsidiëren. Daar moet men dan oude herinneringen zo lang mogelijk levend houden en wij kunnen dan als toeristen een dagje uit om iets van het verleden op te snuiven.

Alfons van Kouteren (45) is elektrotechnisch ingenieur en woont in Bornem aan de Schelde. Na een burn-out schoolt hij zich nu om tot energiedeskundige, in het kader van de Europese Energieprestatierichtlijn. Verder bezint hij zich op wat hij de komende 20 jaar met zijn leven wil gaan doen.

sprekend

LEZERS AAN HET WOORD

TEKST MARTINE HARSEMA

De Humanist of Het Vrije Woord (het ledenblad van het Humanistisch Verbond in Vlaanderen)?

Sinds 1978 ben ik lid van het Humanistisch Verbond in Vlaanderen en lees ik *Het Vrije Woord*. Daarnaast ben ik sinds 1980 geabonneerd op *de Humanist*, *Rekenschap*, en nu *Humanistiek*. De materie interesseert mij mateloos en ik blijf graag op de hoogte van de ontwikkelingen in Nederland. Mijn vader kwam namelijk uit Terneuzen.

Het humanisme betekent voor mij

Een no nonsense kijk op het wereldgebeuren. Een levensbeschouwing die zich bezighoudt met *relevante* zaken van het leven. Met de voeten op de grond, en allesbehalve materialistisch ingesteld. Ik voel mij sterk aangesproken door de atheïstische spiritualiteit zoals door de Vlaamse wijsgeer Leo Apostel is beschreven.

Bewondering voor

Mensen met een milieuvriendelijke onderneming of mensen die de menselijkheid in praktijk brengen. Ik heb pas een boek gelezen over de Dalai Lama. Ook heb ik bewondering voor belangrijke zakenlieden met het hart op de juiste plaats, zoals bijvoorbeeld de Vlaamse baron Paul Buysse die geld investeert in sociale projecten.

Mooiste vakantie

Met Ashraf Reizen naar Siberut. Mijn vrouw en ik zijn een jaar voor we trouwden naar Indonesië geweest. Siberut is een eilandje voor de kust van Sumatra waar de mensen nog met één been in het Stenen Tijdperk staan en met het andere in de moderne tijd.

Toekomstwens

Persoonlijk: gelukkig worden in mijn nieuwe job. Gezond en wel de tweede helft van mijn leven afwerken. Mijn zoon tot een lieve, trotse volwassene zien opgroeien. Op ruimere schaal: een vreedzame afsluiting van het fossiele olietijdperk. Alhoewel ik daarbij zo mijn twijfels heb...

Jubileum Humanistisch Verbond, 60 jaar zelf denken samen leven

In het jubileumjaar 2006 viert het Humanistisch Verbond (HV) op allerlei manieren zijn zestigjarig bestaan. Natuurlijk staat bij die vieringen het humanisme als moderne levensvisie en inspiratiebron centraal. De kern van humanisme wordt treffend weergegeven door de slogan waarmee het HV zich nu al enige tijd profileert; *zelf denken samen leven*. Zelf het bestaan vorm en inhoud geven, verantwoordelijkheid nemen voor jezelf en medeverantwoordelijkheid voor anderen. Samen; met betrokkenheid, respect en ontplooiingsmogelijkheden voor iedereen. Het leven zo vorm geven dat je het beste in jezelf en de ander naar boven haalt.

Op **vrijdag 17 februari**, de oprichtingsdatum van het HV, is er de jaarlijkse netwerkdag van de Humanistische Alliantie. Op deze dag is er feestelijke aandacht voor het 60-jarig bestaan van het HV. De bijeenkomst is bedoeld voor alle HV-leden en voor de leden van de Alliantiepartners. Het programma en de locatie worden nader bekend gemaakt. Er is beperkt plaats, meldt u zich daarom snel aan bij het secretariaat van het HV, l.thewissen@lb.humanistischverbond.nl of 020-5219020.

Op **donderdag 11 mei** staat de uitreiking van de dr. J.P. van Praag-prijs 2006 in het teken van het jubilerende HV. De bijeenkomst zal, naast de prijsuitreiking, bestaan uit een inhoudelijke invulling rond het jubileumthema. Naast de leden van zowel HV als de Alliantiepartners richt het HV zich met de

uitreiking vooral ook op het brede publiek. Noteert u de datum vast in uw agenda en meldt u zich aan bij het secretariaat van het HV, l.thewissen@lb.humanistischverbond.nl of 020-5219020.

Op **dinsdag 19 september**, prinsjesdag, heeft het HV een inhoudelijke inbreng op de bezinningsbijeenkomst ter gelegenheid van deze dag. Een mooie gelegenheid om met het jubileumthema een breed publiek te bereiken. HV Haaglanden organiseert het optreden als partner in de Haagse Raad voor religie en levensbeschouwing met medewerking van het Landelijk Bureau.

Op **zaterdag 25 november** 2006 is de Algemene ledenvergadering, ook met aandacht voor 60 jaar *zelf denken samen leven*. Zo

mogelijk wordt de ledenvergadering gecombineerd met de Socrateslezing, die in het teken zal staan van 'autonomie'.

De plaatselijke afdelingen en activiteitengroepen zijn gevraagd om zo mogelijk present te zijn op twee belangrijke momenten in 2006: bij de herdenkingsbijeenkomsten op **donderdag 4 mei** en op Wereldhumanismedag op **woensdag 21 juni**. Op deze bijeenkomsten staat het jubileumthema 'Autonomie voor een breed publiek' centraal. Verder zal er zo mogelijk op bijeenkomsten van de verschillende werkvelden feestelijke aandacht zijn voor het jubileum. Dat geldt voor o.a. de raadsliedenconferentie op **vrijdag 10 maart** en de landelijke ontmoetingsdag voor humanistische uitvaartbegeleiders in **oktober**.

WORD NU LID

Zelfbeschikking, verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid en gelijkwaardigheid zijn de kernbegrippen van het Humanistisch Verbond. *Zelf denken samen leven* is onze lijfspreuk. Praat, denk en werk mee aan een humanistische toekomst!

Naam:
Adres:
Postcode:
Telefoonnummer:
Datum:

Voorletter(s): M/V
Woonplaats:
Geboortedatum:

Word nu lid en ontvang De Stuifzandsamenleving van Kees Schuyt (winnaar J.P. van Praag-prijs 2005) als welkomstcadeau!

Ik word lid van het Humanistisch Verbond en betaal € per jaar. *Als lid ontvang ik 4x per jaar het ledenblad Humus.
Ik ontvang graag meer informatie over de diensten, cursussen en publicaties van het Humanistisch Verbond.
Ik word donateur en ontvang 2x per jaar een acceptgiro en informatie over projecten en activiteiten.

* de minimumcontributie is € 52,50 per jaar, jongeren tot 27 jaar betalen € 23,50 per jaar, mensen met een minimuminkomen € 28,00

Stuurt u deze bon naar het Humanistisch Verbond, t.a.v. afdeling
publieksvoorlichting, Antwoordnummer 10938, 1000 RA,
Amsterdam. Voor meer informatie kunt u ook bellen met (020)
521 90 90 of kijken op onze website www.humanistischverbond.nl

Humanistisch Verbond

ONDERTUSSEN OP HET INTERNET

Vrijdenkers, atheïsten & gezagsondermijnende figuren

Atheïsten, vrijdenkers en libertijnen houden zich op het internet enigszins verborgen. De strijd wordt maar zelden met open vizier gestreden. Ook de kwaliteit van de sites laat soms wat te wensen over.

De BBC presenteerde begin november 2005 de driedelige televisieserie 'Jonathan Miller's Brief History of Disbelief'. Zelden is een gewichtig filosofisch onderwerp zo zorgvuldig en uitvoerig gepresenteerd in dat medium. Als ware het een universitair college. Met speciale lichtbeelden werd messcherp en analytisch ingegaan op thema's en ontwikkelingen rond geloof, scepsis en ongelooft. En dat alles werd niet de ether ingestraald om 3 uur 's nachts tijdens de uren van *Open University*, maar op *prime time*, op een manier die van de kijker aandacht en concentratie vereiste. Die moest bijna een pen en papier bij de hand hebben om zaken te noteren voor latere gedachtevorming.

RADICALE VOORMANNEN

Presentator Jonathan Miller vertelde aan het begin van de eerste uitzending, dat zijn serie een puur geestelijk landschap zou bewandelen en daarom visueel niet het 'wow'-spektakel kon evenaren van 'Walking with Dinosaurs'. De makers hebben getracht, omdat het nu eenmaal om een tv-uitzending ging, de impact van de vrijdenkers te illustreren met camerawerk in hun historische leef- en werkomgeving, de kraamkamer van het originele gedachtegoed.

Op de BBC-website staat een interview met de producent en regisseur van deze serie, Richard Denton. Deze ging aanvankelijk uit van de veronderstelling dat het de voortschrijdende wetenschap was, die langzaam de positie van het geloof erodeerde. Gaandeweg kwam hij echter tot de slotsom dat atheïsme een koerswijziging was binnen de wereld van de filosofie zelf en dat achttiende-eeuwse

denkers, waaronder Baron D'Holbach, al uitgesproken radicaal waren, net als de eerste presidenten van de Verenigde Staten. Lang voordat wetenschappers als Darwin met hun theorieën de gevestigde religieuze hoektorens en heilige huisjes ruw omver haalden.

VERBETEN GRIMMIGHEID

Verder zoekend op het internet blijkt de oogst op het terrein van vrijdenkers, atheïsten en ander gezagsondermijnd gespuis eigenlijk behoorlijk onevenwichtig van kwaliteit. Het valt me op dat de strijd door atheïsten nog nauwelijks met open vizier wordt gestreden. Kan de term Atheïst anno 2005 nog steeds niet vrijelijk op een T-shirt worden gedragen? Geeft die term in plaats van een sexy vrijheidsgevoel meer een idee van verbeterde grimmigheid?

De Nederlandse site *freethinker.nl* geeft voor de vuist weg een aantal agressieve, scherpe citaten over Jezus en toont gratis wat vrouwonvriendelijke tekstfragmenten uit andere religieuze geschriften, en schenkt ons ten slotte een

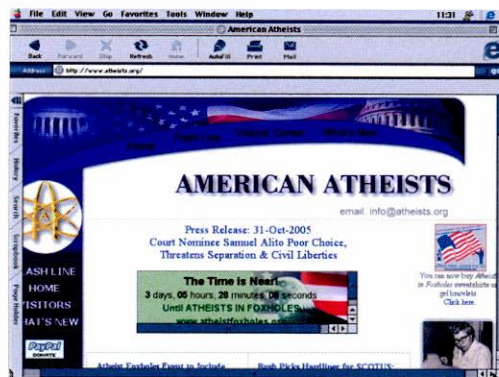
handvol interviews en andere bronnen. Merkwaardig genoeg blijven de namen van de makers van deze site anoniem. Is dat angsthazerij?

Meer open vizieren treffen we aan bij *atheists.org* waar de strijd om *civil liberties* in de Verenigde Staten een taai gevecht oplevert, zeker nu in onze tijd een bolwerk van vrijheidsstrijd nodig is tegen de machtige vloedgolf van beperkende maatregelen van de moral majority en van christelijk rechts.

Een verfrissende frontale aanval op het geloof, met name op het christendom vinden we in Engeland bij *freethinker.co.uk* dat nog altijd *tongue in cheek* (of is het eigenlijk toch hoogst serieus bedoeld?) strijd levert voor algehele afschaffing van dat geloof.

Al met al krijg ik de indruk dat het gezelschap van atheïsten, vrijdenkers, libertijnen en ander idealistisch volk zich op internet nog in de kast bevindt.

Kees Kaldenbach

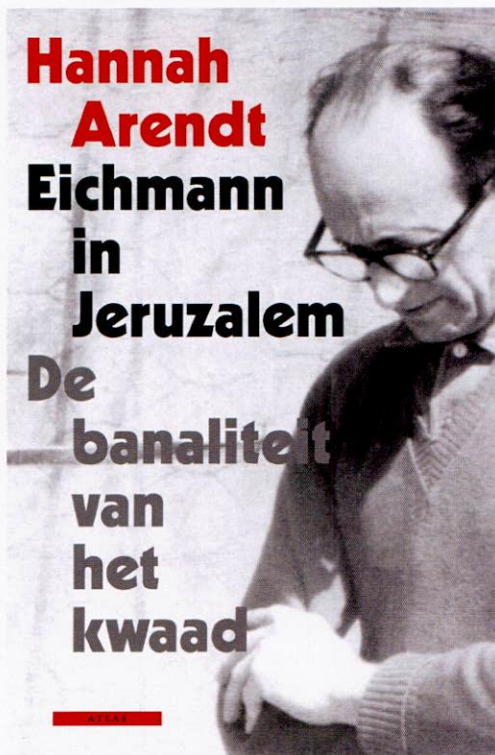

www.atheists.org
www.freethinker.nl
www.freethinker.co.uk

HANNAH ARENDT OVER HET WEZEN VAN HET KWAAD

De totale morele ineenstorting

Toen Adolf Eichmann in 1961 door de Israëlische geheime dienst werd opgespoord in Argentinië was Hannah Arendt een van de eersten die beseftte dat dit de man was die verantwoordelijk was voor de uitvoering van de judeocide namens Hitler. Zij was ook degene die hem schetste als een doorsnee mens ('De banaliteit van het kwaad'), in plaats van de duivel zelve. De ophef was compleet, toen zij stelde dat de joden medeplichtig waren aan hun eigen vernietiging.

TEKST DIRK VERHOFSTADT
FOTO'S REUTERS/WFA

In 1961 stond Adolf Eichmann terecht voor een rechtbank in Jeruzalem. De voormalige oorlogsmisdadiger leefde na de oorlog ondergedoken en wist met de steun van kerkelijke autoriteiten te ontsnappen naar Argentinië waar tal van nazi-kopstukken vanaf 1945 een veilig onderkomen vonden. Op de processen van Neurenberg viel de naam Eichmann regelmatig als organisator van de *Endlösung*. In 1960 werd hij door de Israëlische geheime dienst opgespoord, gekidnapt en naar Israël gesmokkeld om er terecht te staan. Onder impuls van minister-president Ben Goerion groeide het proces uit tot een wereldgebeuren waarin niet zozeer de individuele verantwoordelijkheid van de beklaagde maar wel de uitroeiing van het joodse volk centraal stond. Het proces diende om de wandaden van de Duitse en bevriende fascistie bekend te maken, het leed van het joodse volk aanschouwelijk te maken en de uniciteit

Adolf Eichmann voor de rechtbank in Jeruzalem (1961)

van de judeocide te benadrukken. Het proces zelf werd gevolgd door talloze journalisten over de hele wereld. In opdracht van het tijdschrift *The New Yorker* woonde de joodse filosoof Hannah Arendt het Eichmannproces bij. Zij schetste niet alleen het dagelijks verloop van het proces, maar focuste op de grote ethische problemen als de essentie van de gerechtigheid, de houding van het joodse leiders onder het nazi-regime en het meest omstreden onderwerp: het wezen van het kwaad.

BANALITEIT VAN HET KWAAD

Hannah Arendt die theologie en filosofie studeerde, vluchtte na de machts-overname door de nazi's naar Parijs en in 1941 naar de Verenigde Staten. In 1951 schreef ze haar meesterwerk *The Origins of Totalitarianism* waarin ze het ware gelaat van het absolute kwaad beschreef. Toen Eichmann werd gearresteerd, was hij nog een volkomen

onbekende voor het grote publiek maar Arendt beseftte al snel dat de verdachte een centrale rol had gespeeld in de deportatie van de joden naar de vernie-

'ARENDRAG EICHMANN ALS EEN KLEINE, MAAR AMBITIEUZE BUREAUCRAAT'

tigingskampen. Haar boek *Eichmann in Jeruzalem* zorgde voor heel wat ophef omdat ze als ondertitel *De banaliteit van het kwaad* gebruikte. Terwijl de openbare aanklager Adolf Eichmann als het vleesgeworden kwaad afschilderde, zag Arendt de verdachte als een doorsnee mens, een kleine, maar ambitieuze bureaucraat die door een totalitaire staat werd verleid. Volgens zijn eigen verdediging was Eichmann slechts een 'klein radertje' dat alleen maar bevelen van hogerhand opvolgde. Een ambtenaar

die niet alleen de bevelen volgde maar ook de wet. Alhoewel hij rechtstreeks de middelen aanreikte om miljoenen mensen de dood in te jagen, zag Eichmann zichzelf niet als een dader. Hij had immers gedaan wat van hem werd verwacht en zo goed mogelijk de hem opgelegde bevelen uitgevoerd. Deze stelling bleef overeind voor zover niet werd aangetoond dat 'kennelijk misdadige' bevelen niet mogen worden opgevolgd. Hier ligt de kern van de zaak. Op enkele uitzonderingen na, beschouwden de Duitsers de wil van de Führer als onfeilbaar en dat deed ook Eichmann. Waarom vormde zijn geweten geen rem op dit machtsmisbruik?

DOORSNEE MENS, MODELAMBTENAAR

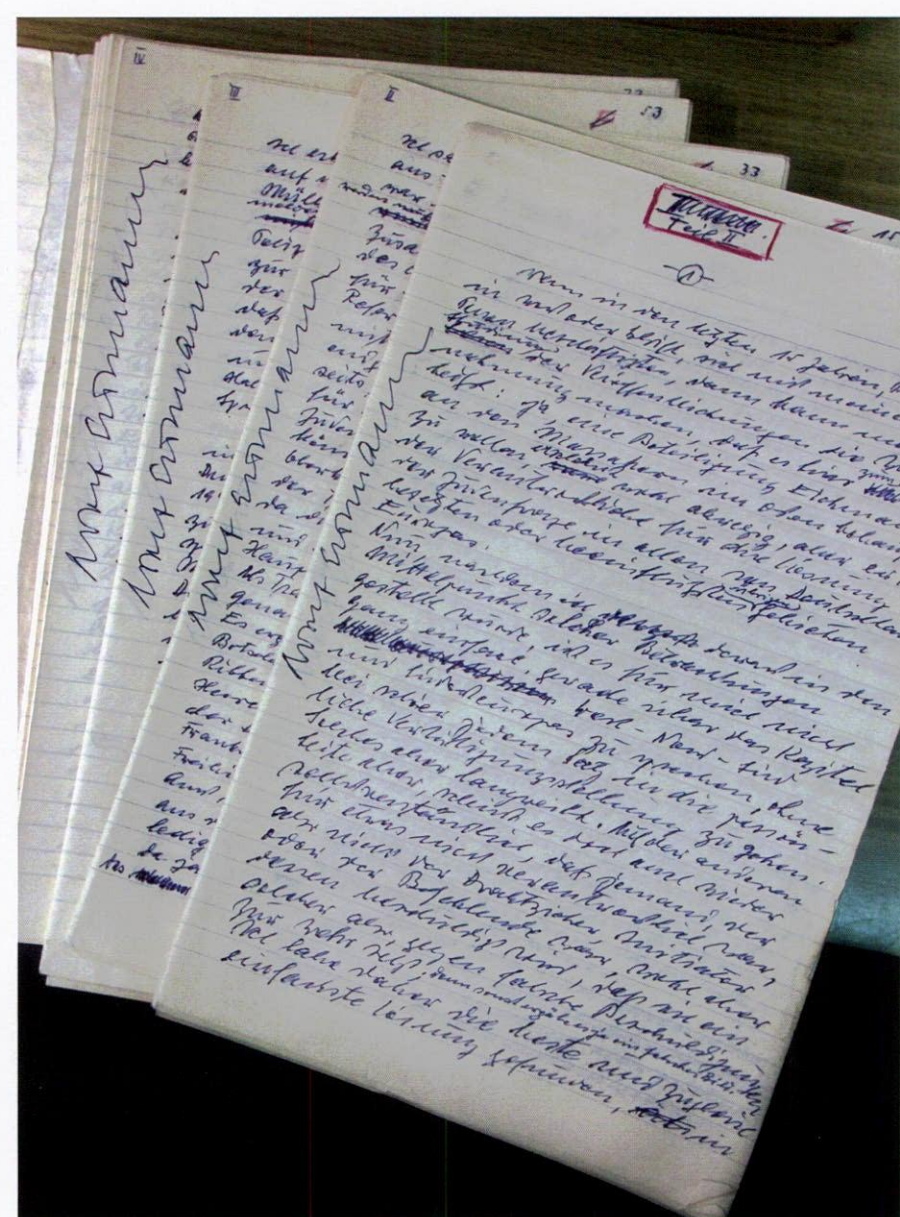
Het beangstigende van de vaststellingen van Hannah Arendt was dat de daders geen sadisten of geperverteerden waren maar schijnbaar normale mensen.

Eichmann was er een prototype van, een eerzaam en ordelievend burger die lid werd van de NSDAP, niet uit overtuiging maar uit ambitie. Om deelachtig te zijn aan de grote historische verandering die de komst van het Derde Rijk voorspelde. Hij solliciteerde in 1934 bij de *Sicherheitsdienst*, een onderdeel van de SS, en kreeg als eerste taak het catalogiseren van alle gegevens over de vrijmetselarij. Enkele maanden later werd hij overgeplaatst naar de afdeling die zich uitsluitend met de joden bezighield. Toen las hij het boek *Judenstaat* van Theodor Herzl en werd een overtuigd zionist in die zin dat hij mee op

'DEZE 'NORMAALHEID' (WAS) VEEL SCHRIKWEK- KENDER DAN ALLE GRUWELEN TEZAMEN'

zoek ging naar oplossingen om de joden uit het *Reich* te verdrijven naar een land of plaats waar ze onder elkaar konden leven. En Eichmann, zo schrijft Arendt, deed dat met overtuiging en succes toen hij in Wenen verantwoordelijk was voor de *forcieerde Auswanderung* van de joden in Oostenrijk. In acht maanden tijd trokken 45.000 joden weg uit Oostenrijk. Daarvoor stuurde Eichmann joodse functionarissen naar het buitenland om geld los te krijgen van grote joodse organisaties. Arendt ziet hierin een grote paradox. 'De man die als een der ergste beulen van het joodse volk de geschiedenis zou ingaan trad aanvankelijk op als een actief medewerker aan de redding van de joden uit Europa.'

De grote verandering kwam met het begin van de oorlog waardoor emigratie zo goed als onmogelijk werd. Hierop kreeg Eichmann als 'specialist' in het verplaatsen van mensen de leiding over Referat IV-B-4 met als superieur Heinrich Müller die onder Reinhard Heydrich werkte, die op zijn beurt onder Heinrich Himmler stond, die vervolgens weer de bevelen kreeg van Adolf Hitler. Binnen de nazi-hiërarchie stond Eichmann dus

helemaal niet zo hoog. Hij vertelt zelf hoe hij voor het eerst over de *Endlösung* hoorde. Aan het einde van de zomer van 1941 werd hij bij Heydrich geroepen die hem zei: 'Der Führer hat die physische Vernichtung der Juden befohlen'. Hij moest een speciale eed van geheimhouding afleggen en begon aan zijn 'werk'. In feite beschouwde Eichmann zichzelf als een modelambtenaar. Iemand die correct zijn opdracht uitvoerde. Op die manier had hij de uitvoering van de jodenvervolgving en deportatie tot in de puntjes georganiseerd en toegepast. Hij zorgde ervoor dat duizenden goederentreinen met joden gevuld raakten en terechtkwamen in de vernietigingskampen in het Oosten. Hij inspecteerde de uitroeiingssystemen in Lublin waar men de joden in een huis opsloot en er dan de uitlaatgassen van een motor

doorstuurde, in Chelmno waar men vergassingswagens gebruikte, in Treblinka waar joden te voet de gaskamers ingingen en natuurlijk in Auschwitz. Hij vergaderde meermaals met commandant Höss over de vernietigingscapaciteit van het kamp, dus hoeveel treinladingen Auschwitz per week kon 'verwerken'. Hij wist dus wat er met zijn treinladingen gebeurde.

ZELDZAME MENSEN

Toch voelde Eichmann zich niet schuldig. Op ieder punt van de vijftien aanklachten tijdens het proces antwoordde hij: 'Im Sinne der Anklage nicht schuldig'. Hij had gehandeld binnen de wet zodat zijn handelingen in zijn ogen geen misdaden waren maar gewoon *Staathandlungen*. Meer nog, hij verklaarde publiekelijk dat hij nog nooit

een jood had vermoord, noch een niet-jood en dat hij geen kwaad geweten had van zijn daden. Een kwaad geweten zou hij pas gehad hebben 'als hij geweigerd had met onverdroten ijver en de grootst mogelijke nauwgezetheid miljoenen mannen, vrouwen en kinderen de dood in te sturen,' aldus Hannah Arendt. En ze legt uit hoe de Duitsers, normale mensen, bijna allemaal blind de wil van de Führer volgden, velen uit overtuiging, anderen uit schrik, de meeste uit onverschilligheid. De weinige uitzonderingen zijn bekend en dan heeft ze het niet zozeer over Van Stauffenberg en zijn handlangers die een mislukte moordpoging ondernamen op Hitler, want die deden dat niet wegens Hitlers optreden tegen de joden maar omwille van zijn oorlogspolitiek. Het gaat haar wel om de schrijver Friedrich Reck-Malleczewen, de wijsgeer Karl Jaspers, diverse politici die de grondwet bleven verdedigen, tal van arbeiders die joden verstopten, boerenzonen die de SS-eed weigerden af te leggen en natuurlijk het moedige openbare verzet van de vrienden van Hans Scholl, beter bekend als *Die Weiße Rose*. Dat waren de zeldzame mensen die weigerden te buigen voor de dictatuur en die dit vaak met hun leven bekochten.

Een andere controversiële stelling van Arendt was dat heel wat joden, onder meer binnen de joodse raden, zelf medeplichtig waren aan de *Endlösung*, iets wat grote verontwaardiging veroorzaakte bij de joodse gemeenschap. Het was een betwistbare stelling in die zin dat de medeplichtigheid van deze joden van een andere orde was dan de wandaden die door de nazi's en hun acoliëten werden begaan. Arendt ging te snel voorbij aan het feit dat de joden fysiek bedreigd werden en zo gedwongen waren om mee te werken en dat zij die op een of andere manier meewerkten, doorgaans tegen hun eigen wil zoals de Sondercommando's, uiteindelijk ook de dood werden ingejaagd. Dat neemt niet weg dat heel wat joodse raden de richtlijnen van Eichmann scrupuleus volgden. Voor Arendt was dit ongetwijfeld het somberste hoofd-

stuk van het hele gruwelverhaal. Het waren immers joden die de lijsten van personen en hun vermogens opstelden. In Nederland verliep die samenwerking zo vlot dat ruim 75 procent van de joden (ongeveer 110.000 mensen) werden gedeporteerd en vermoord. Het demonstreert de totale morele ineenstorting, 'niet alleen onder de vervolgers, maar ook onder de vervolgd', aldus de auteur. Toch waren er uitzonderingen zoals in Denemarken en Bulgarije waar men de orders van de Duisters saboteerde zodat de joden konden ontsnappen aan een gewisse dood.

VERPLICHTING OM MENS TE ZIJN

Aan het einde van de oorlog, in maart 1944, werd Eichmann overgeplaatst naar Hongarije. Een land met veel joden die nog niet waren gedeporteerd. Het werd de laatste grote actie van de SS-Obersturmbannführer. Om de oprukkende Russen voor te zijn, deporteerde hij de joden van oost naar west. 'In minder dan twee maanden vertrokken uit Hongarije 147 treinen met in totaal 434.351 mensen', zo schrijft Arendt, een aantal dat de gaskamers en crematoria van Auschwitz nauwelijks aankonden. In januari 1945 keerde Eichmann terug naar Duitsland en na de zelfmoord van Hitler voelde hij zich niet langer gebonden door zijn eed van trouw aan de Führer. Hij dook onder en vluchtte naar Argentinië waar hij 15 jaar later werd

'COLLECTIVITEIT BIEDT MENSEN DE MOGELIJKHEID OM HUN EIGEN MORAAAL OPZIJ TE ZETTEN'

opgepakt door de Israëliëse geheime dienst. Tijdens zijn proces bekende hij slechts één enkele 'schuld': zijn gehoorzaamheid. Op 31 mei 1961 werd Eichmann opgehangen. Nogmaals herhaalt Arendt dat de figuur Eichmann geen sadist of geperverteerde was maar juist een normale mens. 'Deze 'normaalmens' (was) veel schrikwekkender dan alle gruwelen tezamen,' aldus de auteur. Dat de protagonist Eichmann toch een vorm

van schuld bewustzijn had, bleek uit het feit dat hij in de laatste weken van het nazi-regime een vertwijfelde poging deed om de sporen van zijn misdaden uit te wissen. Maar tijdens het proces toonde de verdachte geen enkele vorm van medeleven of spijt.

Het boek van Hannah Arendt toont aan dat de collectiviteit aan mensen de mogelijkheid biedt om hun eigen moraal opzij te zetten en hun meest barbaarse instincten binnen de anonimiteit van de groep aan bod te laten komen. Dergelijke uitingen van barbaarsheid door individuen hebben we in naam van het collectief regelmatig gezien in de voorbije eeuw. Zoals bij de oorlogsmisdadigers Adolf Eichmann en Maurice Papon die in naam van het hoger gezag de meest afschuwelijke wandaden begingen. Of van al die volkscommisnarissen die in de Sovjet-Unie en China de meest absurde opdrachten gaven aan hun medeburgers omdat die overeenstemden met de richtlijn van de Partij. Hiermee wordt ook duidelijk hoe belangrijk het individualisme is. Juist het individualisme verheft de mens uit de groep en plaatst hem tegenover zichzelf. Daar kan hij zich niet verbergen achter de anonimiteit van het collectieve, de plichten van een Partij, de wensen van een Führer of de bepalingen van een heilige tekst. Individualisme betekent dat de mens zowel tegenover zichzelf als tegenover de anderen zijn geweten moet laten spelen en zich niet kan onttrekken aan zijn persoonlijke verantwoordelijkheid. Individualisme is derhalve geen gemakkelijke houding. Het verplicht immers tot het innemen van een duidelijke positie tegenover medemensen. Het verplicht ieder om kleur te bekennen. Het verplicht ons om mens te zijn. Het is juist die boodschap die Arendt ons duidelijk maakt.

Hannah Arendt, Eichmann in Jeruzalem Atlas, Amsterdam 2005

Dirk Verhofstadt is kernlid van de onafhankelijke liberale denktank Liberales, www.liberales.be verhofstadt.dirk@pandora.be

DE DOORDENKER

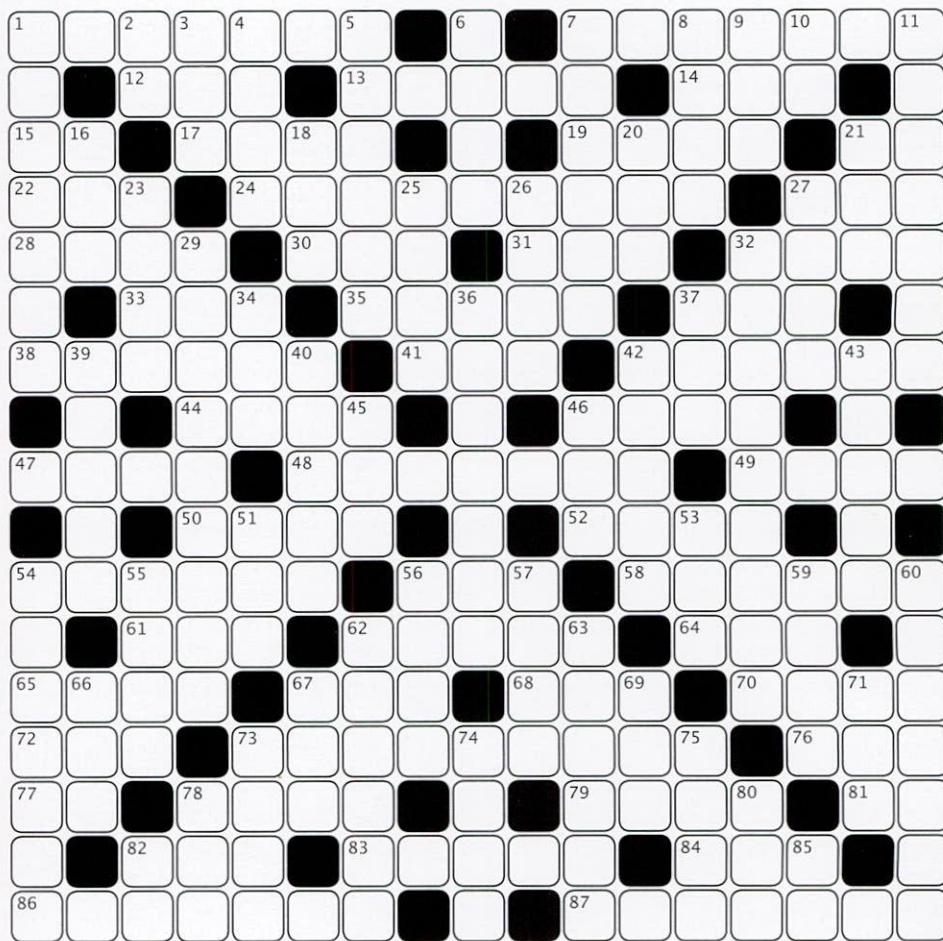
Horizontaal

1. in jaren gevorderd, lang niet jong meer; 7. zeer hevige windhoos; 12. bloeiwijze; 13. dopheide; 14. vrouwtjesschaap; 15. Grand Prix (afk.); 17. koppel (stel); 19. geen deskundige of vakman; 21. militaire rang (afk.); 22. Scandinavische munteenheid; 24. zuivelproduct; 27. Indische praatvogel; 28. (kleine) rekening; 30. Chinese vermicelli; 31. meisjesnaam; 32. naam voor jonge padvinder; 33. enhanced full rate (afk.); 35. rangtelwoord; 37. op grote afstand; 38. offensief optreden; 41. vangwerktuig; 42. jaarlijkse plaatselijke vermakelijkheid; 44. koraaleiland; 46. rustplaats (in een park); 47. metalen bak met rechte hoge wanden; 48. deurwachter; 49. bijdrage (gift); 50. smalle riem waaraan een jachthond wordt vastgebonden; 52. oude Italiaanse munteenheid; 54. plotselinge hoge schrik of angst; 56. (in makelaarsadvertenties) woonkeuken (afk.); 58. gezet (vol); 61. edelgrootmogende (afk.); 62. niet zeer groot, talrijk of hevig; 64. bloeimaand; 65. wintervoertuig; 67. kookgerei; 68. Europese rekeneenheid (afk.); 70. voornaam nieuwe voorzitter van het HV; 72. kever; 73. waar prof. Alma meer van bepleit; 76. strijdpard; 77. rivier in Rusland; 78. Europese hoofdstad; 79. dienstbode; 81. na dato (afk.); 82. oceaan; 83. meisjesnaam; 84. bedorven; 86. enig verhaal dat op volksoverlevering berust; 87. onbezorgd (ordeloos).

Verticaal

1. sierplant (bloem); 2. uitdrukking van bevestiging; 3. vierhandig dier; 4. rijstbrandewijn; 5. modder (drek); 6. ritueel gebruik; 7. begaafdheid; 8. vogel van de familie der kraaien; 9. hoogste gedeelte van een hellend dak; 10. drieteniige luiaard; 11. soort van inktvis met acht armen; 16. voor (in samenstelling); 18. oude vochtmaat van vier ankers; 20. priem; 21. deel van oor; 23. voedsel; 25. ontkenning; 26. deel van zeilschip; 27. strook grond langs snelweg; 29. voormalige gelovige; 32. baas (directeur); 34. knaagdier; 36. overschot; 37. naam voor een klein meertje; 39. stadion van Ajax; 40. plaats in Utrecht; 42. schamel; 43. opkomende gedachte (idee); 45. vrij (ongebonden); 46. gong; 51. rivier in Utrecht; 53. vertragingstoestel; 54. vuurwapen; 55. naar beneden; 56. deel van gelaat; 57. plaats in Rusland; 59. melkklier; 60. deel van week; 62. besloten plaats tot beoefening van het paardrijden; 63. grijnzende vertrekking van het gezicht; 66. hoge bal over de tegenstander heen bij tennis; 67. jongensnaam; 69. een zekere; 71. electrisch geladen metalen deeltje; 73. kus; 74. lusthof; 75. betaalwijze; 78. herensoort; 80. droog (kaal); 82. zeer goed (afk.); 85. technische dienst (afk.).

PUZZEL AD VAN DUN

37 20 70 7 36 22 59 32 74 55

Als u mee wilt dingen naar de boekenbon van € 20,- die onder de goede inzenders wordt verloot, ontvangen wij graag uiterlijk 10 januari 2006 uw oplossingen. Alléén wie beide oplossingen instuurt (dus het sleutelwoord van de kruiswoordpuzzel hierboven én de naam van de persoon die Hilde van Vlaanderen hiernaast beschrijft) kan in aanmerking komen voor de prijs. Stuur uw oplossingen op een ansichtkaart of briefkaart naar De Doordenker, Postbus 257, 1000 AG Amsterdam.

Oplossingen De Doordenker in de Humanist 5/2005:

Puzzel 1: Andersglobalisme

Puzzel 2: Rosa Luxemburg

Winnaar: Frank Spoelstra, Rhenen

De kracht van de menselijke geest

Tijdens zijn verblijf in diverse concentratiekampen kwam hij tot de conclusie dat de mens, zelfs onder de meest beroerde omstandigheden, in staat is om een bepaalde mate van geestelijke vrijheid te behouden. Het leven heeft ondanks alles zin, schreef hij in een boek over zijn kampervaringen na de oorlog. De denkbeelden in dit boek vormden de basis voor een therapie gebaseerd op zingeving.

Ieder weekend ging hij de bergen in, om te wandelen, in de frisse lucht te zijn en ruimte te hebben om na te denken. En om te klimmen, een taak die hij zichzelf had opgelegd om zijn angsten te overwinnen. Thuisgekomen na zo'n tocht bracht hij 's avonds één van zijn patiënten, die vanwege een dwarslaesie compleet aan haar bed gebonden was, een onderweg geplukte Edelweiss. Op deze wijze uitte hij zijn medeleven, wilde hij troost bieden. Veel gedachten en ideeën, die hij later verwerkte in zijn boeken, ontstonden tijdens zijn tochten in de bergen.

Honderd jaar geleden werd hij geboren in de hoofdstad van het Oostenrijks-Hongaarse rijk. Zijn vader was ambtenaar bij een ministerie, had een sterk rechtvaardigheidsgevoel en was in bepaalde zaken zeer principieel. Zijn moeder omschreef hij als de goedheid in persoon. Hij had een oudere broer en een jongere zus.

Hij studeerde psychologie en medicijnen, werd psychiater en neuroloog. Al op zijn 16e schreef hij brieven met vragen aan Sigmund Freud. Vanaf zijn 23e organiseerde hij in zeven verschillende steden Adviesbureaus waar jongeren, die in geestelijke nood verkeerden gratis terechtkonden voor behandeling. Op

zijn 28e krijgt hij zijn eerste officiële baan als psychiater in een groot ziekenhuis, waar hij vooral te maken had met patiënten met zelfmoordneigingen.

Toen hij later zelf in een extreem moeilijke situatie terechtkwam, Theresienstadt, Auschwitz en nog twee kampen bij Dachau, wist hij door middel van zijn observaties tot een gedachtegang over de kern van het bestaan te komen. Eén van zijn conclusies was, dat de mens onder alle omstandigheden een bepaalde mate van geestelijke vrijheid kan behouden, dat er in iedere situatie een mogelijkheid is om een eigen houding te bepalen, een eigen weg te kiezen. Daarnaast merkte hij op, dat kampbewoners die

'DE MENS HEEFT ARGUMENTEN GENOEG OM ZICH TEGEN DE VERTWIJFELING TE WEER TE STELLEN'

konden geloven in een toekomstdoel, een reden hadden om te leven, meer innerlijke kracht toonden en kennelijk meer kansen hadden om te overleven. Zonder te weten of zijn vrouw, zijn broer of zus nog leefden, vocht hij in het

kamp voor zijn leven, werkte er als arts en werd ook na de bevrijding door de Amerikanen tot kamparts in een militair hospitaal benoemd.

Eenmaal terug in zijn geboorteplaats zette hij zich aan de taak die hij zichzelf gesteld had: het schrijven van een medisch werk, waar hij al voor de oorlog aan begonnen was. Aansluitend schreef hij in een paar dagen zijn ervaringen in het concentratiekamp in een boek, waarin hij aangeeft, dat het leven 'ondanks alles' toch zin heeft. Dit boek is in 23 talen vertaald. De denkbeelden, die hij daarin verwoordt, worden de basis van een speciale therapie, gebaseerd op 'zingeving'.

'De mens heeft argumenten genoeg om zich tegen de vertwijfeling te weer te stellen,' vond hij. Talloze voordrachten en lezingen heeft hij gehouden. Waarin hij 'ondanks alles' met overgave, met woordspelingen en anekdotes, over zijn werk en opvattingen vertelde. Zijn leven en werk stonden symbool voor de kracht van de menselijke geest en het verzet tegen de waanzin van het kwaad.

Wie was deze man?

'Het laatste taboe'

Robert Fisk, Midden-Oosten-correspondent voor de Britse krant *The Independent*, heeft verslag gedaan over de Iraanse revolutie, de Iran-Irak oorlog, de Golfoorlog en het conflict in Algerije. Hij was één van de twee westerse journalisten die in Beiroet bleef gedurende de Libanese burgeroorlog. Hij spreekt vloeiend Arabisch en heeft Osama bin Laden meermaals geïnterviewd. Zijn analyse van de situatie in Irak is opmerkelijk.

TEKST **STAN VAN
HOUCKE** FOTO'S
REUTERS/WFA

'Het resultaat van de Eerste Wereldoorlog, de oorlog waarin mijn vader vocht, en die - zo dacht men - een einde zou maken aan alle oorlogen schiep een geweldige tragedie. In slechts zeventien maanden tijd trokken de Britten en Fransen de grenzen van Noord-Ierland, Joegoslavië en het grootste deel van het Midden-Oosten. Ik

drongen er toen bij het ministerie van Buitenlandse Zaken in Washington met klem op aan om een grote moderne Arabische staat mogelijk te maken die zich zou uitstrekken vanaf de zuidgrens van Turkije tot aan de Atlantische Oceaan bij Marokko. Het is misschien de enige kans geweest die het Midden-Oosten heeft gehad om de tragedies te vermijden die het nu ondergaat. Maar op dat moment werd de initiatiefrijke president Woodrow Wilson ziek en stierf, het Congres verloor zijn interesse, de VS werd vervolgens isolationistisch en weigerde deel te nemen aan de Volkerenbond. En juist het lidmaatschap van de VS zou de nieuwe moderne Arabische staat dichterbij hebben gebracht. De Britten en Fransen kregen toen de kans om als vossen de regio binnen te sluipen. Ze hakten deze aan stukken en creëerden al die kunstmatige grenzen en artificiële landen die - zoals we zien - geen moderne staten kunnen zijn. En daar zitten we nu mee opgezadeld.

'DE BRITTEN EN FRANSEN SLOPEN ALS VOSSEN DE REGIO BINNEN EN HAKTEN DEZE AAN STUKKEN'

heb mijn hele loopbaan als journalist gezien hoe de mensen in Belfast, Belgrado, Bosnië, Bagdad en Beiroet daaronder lijden. Wat fout ging was dat onmiddellijk na 1918 de Amerikanen een buitengewoon belangrijke rol moesten spelen in het Midden-Oosten. De Amerikaanse diplomaten, de consuls in het stervende Ottomaanse rijk en de Amerikaanse ngo's, destijds natuurlijk missionarissen,

GEEN WERKELIJKE INTERESSE

Tot zover de historische redenen, maar er is ook een morele reden waarom het fout ging en dat is denk ik het feit dat het lot van de mensen in het Midden-Oosten ons onverschillig liet en nog steeds laat. Ik denk dat we vandaag de dag niet werkelijk geïnteresseerd zijn in de Irakezen, het interesseert ons niet eens wat hun dodencijfer is, we maken ons alleen druk om onze eigen soldaten. Ik denk niet dat we ons bekommeren

over democratie in het Midden-Oosten, over de mensen die er wonen, Arabieren, moslims, christenen en ook niet echt over de joden in Israël. Dat is een deel van de tragedie. We zijn maar al te bereid om andermans land op te delen onder het mom dat we hen komen bevrijden van tirannie, maar zodra we er zijn verliezen we de belangstelling of ontdekken we dat we niet zoveel om hen geven. We zijn gek op hun olie en we willen hun land niet zozeer bezetten als nu in Irak, maar wel beheersen om de hulpbronnen voor onszelf veilig te stellen. Een groot probleem is dat de Amerikanen en Britten op dit moment eerder een ideologische oorlog voeren, dan een oorlog uit politieke of militaire noodzaak. Als je een ideologische oorlog voert, overtuig je jezelf dat je gelijk hebt en dan kijk je alleen naar informatie die past binnen de argumentatie waarin je bent gaan geloven. En zodra je jezelf hebt wijs gemaakt dat je een moreel goede leider bent en je machtig bent niet omdat je gekozen bent als president of premier, maar omdat er iets in je zit wat je een groot en machtig mens maakt, ga je beslissingen nemen die achteraf gezien volslagen irrationeel zijn. Ik bedoel: waarom zitten we in hemelsnaam in Irak? Natuurlijk allereerst vanwege de olie. Maar er is nog iets anders. De Amerikanen bezetten Irak ook omdat supermachten een diep gewortelde behoefte bezitten om telkens hun militaire kracht te tonen. Het grensgebied van een wereldmacht loopt overal en dus moet het imperium permanent gemobiliseerd

blijven anders verzwakt het. Er loopt een ijzeren gordijn vanaf Groenland in het noorden tot de rand van Somalië in het zuiden, overal zijn er Amerikaanse bases. Wanneer het enige wereldrijk op aarde een dergelijke militaire macht toont dan moet men zich wel afvragen: welk doel dient het? Zijn die bases er alleen om de hulpbronnen veilig te stellen of zijn ze er ook om de mensheid ervan te verzekeren dat het imperium nooit ten onder zal gaan? Arabieren vragen mij soms: 'Gaan de Irakezen een einde maken aan dit rijk?' Natuurlijk zal ook het Amerikaanse rijk ooit ten onder gaan, net als alle andere imperia in de geschiedenis, al was het maar omdat het levende organismen zijn. Alleen de vraag is: wanneer precies? Zeker is in elk geval dat de Amerikanen in Irak buitengewoon donkere tijden tegemoet gaan. Maar wat er *precies* gaat gebeuren weet ik niet. Bin Laden had de illusie dat de VS zo verweekt zou raken in oorlogen dat het bankroet gaat. Dat zei hij tegen mij, maar hij zat er volkomen naast.

Actueel
straatbeeld in
Bagdad.

Palestijnse vreugde op de ruïnes van de voormalige Joodse nederzetting Neve Dekalim inde Gazastrook.

De VS profiteert van oorlogen. De oorlog is de pomp van de Amerikaanse economie, dus economisch gesproken is het geen probleem om in oorlog te zijn. Er is pas sprake van een economisch probleem als oorlogen fout lopen.

INEENSTORTING VAN HET RIJK

Toen ik in Canberra was hoorde ik iets interessants. Ik dineerde er met enkele hoge Australische legerofficieren die al-

'PROBLEEM IS, DAT DE AMERIKANEN EN BRITTEN VOORAL EEN IDEOLOGISCHE OORLOG VOEREN'

len pleitten voor een verdubbeling van de strijdkrachten met als argument dat de oorlog in Irak verkeerd afloopt. Ze waren van mening dat Amerika zijn rol in de wereld volledig zal herzien, aangezien ze met

de staart tussen de benen uit Irak zullen moeten vertrekken. En wanneer ze dat doen bestaat de mogelijkheid dat ze hun beschermend schild in de Stille Zuidzee zullen terugtrekken. Iets ten noorden van Australië ligt Indonesië, het grootste moslimland op aarde dat binnen 24 uur in Sidney kan zijn, dus hebben we een veel groter leger nodig, zo was hun rede-nering. Met andere woorden: nu al zien Amerika's bondgenoten het gevaar van een mogelijke ineenstorting van het rijk. Opvallend is ook hoe imperia telkens weer iets te hard duwen, iets te ver willen gaan. De geschiedenis toont dat keer op keer aan. Nadat de Romeinse veldheer Crassus zijn legioenen Parthië had binnengeleid werden ze verslagen nabij Carrhae vlakbij de huidige Turks-Syrische grens, niet erg ver van Bagdad. Na de slag werd Crassus, deze vooraanstaande miljonair uit het machtige Rome, naar een tent gebracht. Hij dacht om er te onderhandelen over de overgave. In plaats daarvan werd zijn hoofd onmiddellijk afgehakt en zijn keel volgegoten met gesmolten goud. Vervolgens stuurden de Parthen het hoofd naar Rome om aan te geven dat onverzadigbare hebzucht genadeloos werd gestraft. De onderwerping van het Partische rijk, dat zich uitstreckte over Iran en delen van de daaraan grenzende landen, was een stap te ver geweest. De Romeinen gingen veel te ver de woestijn in, net zoals de Amerikanen nu doen. Het enige verschil is dat de Romeinen een andere manier hadden om potentiële opstanden te beheersen, ze maakten iedereen Romeins staatsburger, maar de Amerikanen zullen de Irakezen nooit de Amerikaanse nationaliteit geven. Afghanistan is een ander interessant voorbeeld. Jullie hebben daar speciale eenheden naartoe gestuurd om de Amerikanen te helpen bij het oppakken van terroristen, althans dat is de theorie. In werkelijkheid hebben de Amerikanen hun belangstelling in Afghanistan verloren en zijn ze bereid om de krijgsheren daar aan de macht te houden. Op die manier creëren ze talloze kleine Saddams, en worden de troepen van Nederland en andere landen gebruikt om Kaboel rustig te houden. Dat is alles. Het verzet tegen de buitenlandse aanwezigheid groeit en de Amerikaanse missie in Afghanistan is mislukt, in feite weten ze totaal niet wat ze daar moeten doen. De Amerikanen zijn Afghanistan niet binnengevallen om Osama bin Laden op te pakken, maar om het Taliban-regime omver te werpen. Dat weigerde mee te werken aan de Amerikaanse olieplannen. En nadat dorpen gebombardeerd zijn en duizenden gewone Afghanen door het Amerikaanse geweld om het leven zijn gekomen, worden die plannen nu ten uitvoer gebracht onder leiding van president Karzai, een voormalige adviseur van de Amerikaanse oliemaatschappij Unocal, in 2003 door Gucci uitgeroepen tot de best geklede man ter wereld. De Amerikanen willen zich volgend jaar uit Afghanistan terugtrekken en dan mag de NAVO de klus verder klaren. Ondertussen financieren de krijgsheren hun macht met heroïnegeld. Oktober 2001 maakte de VN bekend dat de opiumproductie onder de Taliban met 94 procent was gedaald. Inmiddels zijn onze bondgenoten, de krijgsheren van de Noordelijke Alliantie die op grote schaal hebben ge-moord en verkracht, verantwoordelijk voor 80 procent van de

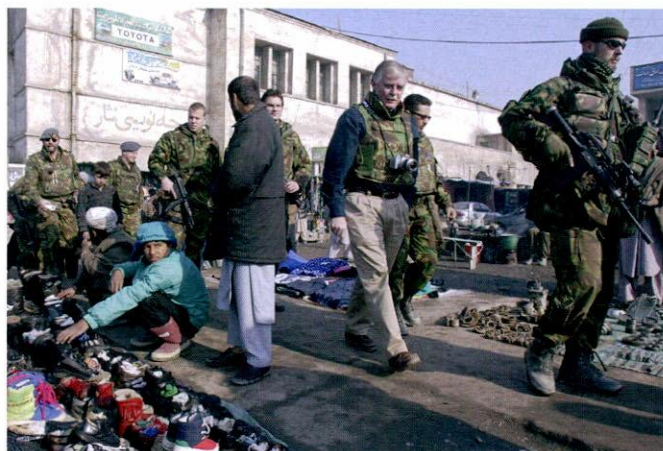
enorm gestegen drugstransporten uit Afghanistan. Indirect steunen de Nederlanders en de Amerikanen de drugshandel, maar van dit soort praktijken is altijd sprake geweest. Toen de Afghanen met steun van de CIA tegen de Russen vochten ging de heroïneproductie gewoon door. Het werd zelfs aan de Russen verkocht. Veel soldaten raakten verslaafd en zijn dat nog steeds, ze zwerven nu door de straten van Moskou. Ondertussen horen we dat alles prima gaat in Kaboel, kom naar Kaboel, daar is een nachtclub! Maar buiten Kaboel is het een heel ander verhaal, in de provincie Kandahar bijvoorbeeld gaat het dezelfde kant op als in Irak. Dit is ook geen oorlog tegen terrorisme, het is een oorlog tegen Amerika's vijanden. Ik denk niet dat jullie speciale eenheden daar in staat zijn terreur te stoppen. De Nederlandse troepen werden destijds geconfronteerd met Servische terreur in Srebrenica en dat liep op een fiasco uit, nietwaar. Achtduizend dode moslims. Weet je, wij hebben geen enkel bezwaar tegen het aan de macht helpen van gangsters en moordenaars in het Midden-Oosten omdat we niet werkelijk om de mensen daar geven. We hebben Saddam gesteund in de oorlog tegen de Iraniërs en Osama bin Laden in de oorlog tegen de Russen. Nu steunen we elke waardeloze kriegsheer die belooft ons te beschermen vanaf Mazár-e Sharif in het noorden tot Jalalabad in het zuiden. Soms zorgen we er zelfs voor dat ze gekozen worden. Maar de vraag is: hoeveel Saddams kweken wij nu in de bergen en woestijnen van Afghanistan? Gangsters die later weer dingen doen als bijvoorbeeld het binnenvallen van Oezbekistan. En dan roepen wij: 'Die man moet verdreven worden, hij is net als Hitler.' En dan begint alles weer van voor af aan.

HEBBERN WIJ EEN PROBLEEM?

Wanneer er sprake is van terrorisme moeten we onszelf niet alleen afvragen hoe, waar en wat maar vooral ook waarom? Als er bijvoorbeeld in Amsterdam een moord plaatsvindt dan gaat de politie onmiddellijk op zoek naar een motief. Maar wonderlijk genoeg was na 11 september 2001 juist het zoeken naar een motief het enige dat we niet mochten doen. Het was wijlen Edward Said die zei dat het laatste taboe een vrije discussie was over de relatie van de VS met Israël en de rest van het Midden-Oosten, want zo iets buitengewoon belangrijke vragen oproepen. Dat was duidelijk het probleem, je mocht wel zeggen dat het negentien Arabieren waren die met Stanleymessen vliegtuigen hadden gekaapt en in gebouwen waren gevlogen, maar meer ook niet. Je mocht niet de logische volgende vraag stellen: hebben wij dan een probleem in het Midden-Oosten? Want doet men dat wel, dan moet men alle onrechtvaardigheden van de afgelopen honderd jaar onder ogen zien, onrechtvaardigheden waarvoor sommigen van ons verantwoordelijk zijn, onze ouders en onze huidige presidenten en premiers. Daarom ook is de waaromvraag zo essentieel. Als we die vraag niet stellen dan zullen we nooit de omvang begrijpen van het onrecht dat al decennialang als een verstikkend tapijt over het hele Midden-Oosten ligt en dat een sfeer en milieu heeft gecreëerd waaruit jonge mannen kunnen voortkomen die vliegtuigen tegen gebouwen

willen laten botsen. We moeten weten waarom. Desondanks ondervond ik direct na 11 september grote problemen. In een radioprogramma werd ik prompt geschoffeerd door Alan Dershowitz, hoogleraar aan de Harvard Law School, die stelde dat alleen al het stellen van deze vraag het terrorisme steunt. Zolang je zegt dat de reden van de aanslag is, dat wij goed zijn en zij de democratie haten, is er geen probleem want dan hoeft je geen discussie te voeren over het Midden-Oosten. Omdat ik die regel doorbrak schreeuwde Dershowitz, voordat hij de uitzending werd uitgedraaid, dat ik een gevaarlijk mens

Staatssecretaris van Defensie Van der Knaap bezoekt met Nederlandse manschappen de markt in Pol-e-Khomri (Afghanistan)

was, een anti-Amerikaan en dat anti-Amerikaans zijn even erg was als antisemitisch. Met andere woorden: als je vraagt 'waarom' dan ben je een nazi, zo erg was het, zo probeerde men journalisten mond-dood te maken. Maar toch, uiteindelijk speelt de betrokkenheid van de VS in het Midden-Oosten de centrale rol in zoveel geweld. En dus zullen we die moeten bestuderen, willen we in staat zijn het probleem van dat almaar groeiende mee-

'HET LOT VAN DE MENSEN IN HET MIDDEN-OOSTEN HEEFT ONS ALTIJD ONVERSCHILLIG GELATEN'

dogenoze geweld op te lossen. Geweld dat - wat men ook mag zeggen - niet religieus is geïnspireerd, maar voortkomt uit het voortdurende onrecht en ons gebrek aan compassie.

ROMANTIEK OP Z'N NEDERLANDS

De verf van Het vlot van de Medusa van schilder Géricault – thans in het Louvre – was amper droog toen het werd gekocht om als kermisattractie overal in Frankrijk getoond te worden. Creperende schipbreukelingen wier laatste hoop gevestigd is op een schip in de verte. Romantiek op zijn hevigst. Kassa! Hoe anders vertolkte Nederland. Liefelijke landschappen en genrestukken vormden hier de hoofdmoot. Politieke gebeurtenissen – de dood van Willem van Oranje, de gebroeders De Witt in de Gevangenpoort, de Nederlandse deelname aan de slag bij Waterloo – ze werden wel vereeuwigd, maar konden qua stijl en emotie niet concurreren met het werk van Engelse (Turner), Franse (Delacroix) en Spaanse (Goya) schilders. Wie de Nederlandse Romantiek dan ook uitsluitend meet met hen zal er geen waardering voor kunnen opbrengen. Hier trof men ook geen schrijvers aan als Walter Scott,

Goethe, Hendrik Conscience, of de gebroeders Grimm. Vandaar dat onze culturele geschiedenis van de eerste helft van de negentiende eeuw zolang uit de gratie is geweest. Inmiddels zijn vrijwel alle schilderijen uit de Nederlandse Romantiek gecatalogiseerd en de markantste worden geëxposeerd in de Rotterdamse Kunsthal. In de expositie wordt aangetoond dat de romantiek divers is, afhankelijk is van zijn nationale, sociale en culturele context. Curieus is wel de gemeenschappelijke belangstelling voor de fysiognomie, de opvatting dat lichamelijke kenmerken bepalend zijn voor mentale. Zo zou men aan het profiel van de man zijn kwaliteit als echtgenoot kunnen aflezen. Wie denkt dat de Nederlandse Romantiek saai is, heeft het mis. Wel zijn de onderwerpen vooral aan Nederland ontleend, met zowel belangstelling voor het dagelijkse als voor het eeuwige leven.

Elk thema wordt in de zeer fraai uitgegeven catalogus toegelicht. Zo vergelijkt Benno Tempel de Nederlandse Romantiek met de Europese en toont hij een ontwikkeling aan in de Nederlandse Romantiek. Marita Mathijssen maakt onder meer duidelijk dat de Nederlandse schilderkunst en de literatuur elkaar, als historische bron, aanvullen. Wat mij opvalt is dat de vele overstromingen en ziekten uit de eerste helft van de 19e eeuw wel veel pamfletten, illustrators en gelegenheidsdichters hebben geïnspireerd, maar kennelijk geen schilders. (AdB)

Tentoonstelling Kunsthal Rotterdam tot en met 8 januari.

Ronald de Leeuw e.a., Meesters van de Romantiek. Nederlandse kunstenaars 1800-1850. 319 pagina's, 275 kleurenfoto's, literatuurlijst, register. Zwolle: Waanders. € 49,95.

REIN ZUNDERDORP NIEUWE VOORZITTER HUMANISTISCH VERBOND

Op de algemene ledenvergadering van 19 november hebben de verzamelde leden van het Humanistisch Verbond Rein Zunderdorp (socioloog en zelfstandig (beleidsadviseur) gekozen tot nieuwe voorzitter van het Humanistisch Verbond. Hij volgt Roger van Bortel op die voorzitter is geweest van 1 maart 2003 tot 19 november 2005. Als vice-voorzitter heeft Zunderdorp al een inhoudelijke constructieve bijdrage geleverd aan de zichtbaarheid van het humanisme en het Humanistisch Verbond. Zowel intern als binnen de Humanistische Alliantie weet hij het draagvlak voor samenwerking te versterken. Daarnaast hebben de leden van het HV afscheid genomen van Tryntje de Groot (twee termijnen) en Marijke Verstappen (één termijn). De vacatures in het hoofdbestuur die hierdoor zijn ontstaan, worden opgevuld door Heleen Pott (docent filosofie aan de Universiteit van Maastricht en bijzonder hoogleraar aan de Erasmus Universiteit waar ze een Socratesleerstoel bekleedt) en Rob Buitenweg (verbonden aan Kosmopolis, instituut voor globale ethiek en wereldburgerschap, voorzitter Humanistisch Overleg Mensenrechten en vice-voorzitter van de International Humanist and Ethical Union). Beiden zijn door de leden op de algemene ledenvergadering in het bestuur benoemd.

OPVANG VOOR VROUWEN EN KINDEREN ZONDER VERBLIJFSVERGUNNING

Door het huidige vreemdelingenbeleid belanden dagelijks mensen op straat. Het gaat om uitgeprocedeerde vluchtelingen, mishandelde vrouwen, oude of zieke mensen en vrouwen met (kleine) kinderen. Sommigen verblijven legaal in Nederland, toch hebben ze geen recht op (wit) werk of voorzieningen. Vooral vrouwen en kinderen lopen hierdoor het risico slachtoffer te worden van geweld en uitbuiting. Voor deze mensen biedt Fanga Musow onderdak in een opvanghuis in Utrecht. De opvang wordt gerund door een team van vijftien vrijwilligers. Behalve een veilig, stabiele plek om te wonen, wordt ook medische zorg en onderwijs geboden. Met de vrouwen wordt gewerkt aan een toekomstperspectief (legalisering en zelfredzaamheid). Fanga Musow is een project van STIL, een Utrechtse solidariteitsorganisatie voor vluchtelingen en migranten zonder verblijfsvergunning. Het project krijgt steun van een aantal grote fondsen, zoals Mama Cash en Emmaus Haarzuilens. Er wordt gezocht naar kleine donateurs om het project binnen drie jaar zelfstandig te laten draaien.

Nadere informatie: www.fangamusow.nl

INTERMEZZO 'PETITIO PRINCIPII'

'MIJN NAAM IS
HEIN THIJSSSEN EN IK
HEB EEN BOEK
GESCHREVEN,
WAARIN IK VERKLAAR
DAT IK GOD BEN'

In de loop der jaren hebben mensen me wel eens met enige bezorgdheid gevraagd of ik nog wel in God geloofde. Mijn antwoord was stevast: "Als u me zegt wat God is, dan zal ik u zeggen of ik daarin geloof." Dat was doorgaans voldoende om een einde te maken aan een dergelijke conversatie, want het waren verstandige mensen die me dat vroegen.

waardering voor hun ijver en stelde toen de vraag: "Hoe komt u daar nou allemaal aan?" "Uit de bijbel," riepen ze uit. Op mijn vraag hoe de bijbel daar aan kwam, was het antwoord: "Van God". Toen werd ik even duizelig in het hoofd en in mijn domme, maar begrijpelijke arrogantie wilde ik toch even tegen deze redenering in roeien. Ik zei dat een dergelijke redenering als 'petitio principii' bekend stond. Dat had ik niet moeten doen, want toen was ik ze kwijt. En terecht. Ik wilde het nog goed maken door het uit te leggen met een voorbeeld. Ik zei: "Mijn naam is Hein Thijssen en ik heb een boek geschreven, waarin ik verklaar dat ik, Hein Thijssen, God ben. Tien mensen die het boek gelezen hebben, zeiden daarna ook allemaal: 'Hein Thijssen is God'. Toen een slimmerik deze mensen vroeg waar ze dat vandaan hadden, verklaarden ze: 'Dat staat in het boek van Hein Thijssen.'"

Toen ben ik opgehouden, want ik zag dat ze niet luisterden. Ik had het gevoel dat ze al bezig waren met het formuleren van wat ze zouden zeggen, zodra deze heiden klaar was met zijn betoog. Dat bleek inderdaad het geval, en dat neem ik ze helemaal niet kwalijk, want niemand – zelfs een dier niet – laat in zijn eigen territorium zijn eigen geur verdringen door de geur van een ander.

Wat ik niet meer kwijt kon aan deze vriendelijke mensen was dat een 'petitio principii' een term is uit de klassieke logica, die ook nu nog in de rechtspraak gebruikt wordt voor een redenering waarin iemand uitgaat van iets dat hij juist nog moet bewijzen.

Maar goed, zand daarover.

Hein Thijssen is auteur van Leeg en bevrijd (2004) en De andere God (2005), uitgeverij SWP, Amsterdam.

Ik twijfel er geen ogenblik aan, dat ook de Jehova's Getuigen verstandige mensen zijn, maar ze zijn taaier. Hun ijver is af en toe aandoenlijk en altijd indrukwekkend. Onlangs kreeg ik weer een paar Getuigen aan de deur. Het waren er eigenlijk vier. Ik geloof dat twee ervan stage liepen en van de anderen leerden hoe het moest. Ik hoor die mensen graag praten. Dan zit ik weer helemaal in die heerlijke, nostalgische, ouderwetse sfeer van het debat. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan, nietwaar?

Na enige tijd vroegen ook zij bezorgd of ik nog wel in God geloofde, want ik zag er toch uit als een ordentelijk type. Na het boven vermelde antwoord gegeven te hebben, kwamen ze pas goed op dreef en verkondigden mij wat God was, dat hij het allerhoogste wezen was en dat hij alles geschapen had en alles bestierde. Ik betoonde mijn oprechte bewondering en

ANDRIES VAN DANTZIG (1920-2005)

Op 8 november overleed psychiater en humanist Andries Knevel aan een hersenbloeding. Tot het laatst stond Van Dantzig op de bres voor de medemens. Hij opponeerde tegen de vanzelfsprekendheid waarmee, in Nederland en elders, het geestelijk lijden werd geaccepteerd. Hij was hoogleraar, schreef veel boeken en artikelen over psychiatrie, de sleutelpositie van huisartsen, gesprekstechnieken, opvoedlessen voor ouders, consultatiebureaus en stervensbegeleiding. Herhaaldelijk pleitte hij voor een staatssecretaris voor de geeste-

lijke gezondheidszorg. Als voorzitter van RAAK – de Reflectie en Actie Groep Aanpak Kindermishandeling – wees hij erop dat per jaar vijftig- tot tachtigduizend kinderen ernstig worden mishandeld. Opgegroeid in een sociaal-democratisch gezin, nam hij al vroeg stelling tegen sociale ongelijkheid en onrechtvaardigheid. Als atheïst nam hij recentelijk nog deel aan het veelbekende tv-programma 'God bestaat niet', waartegen christelijke kamerleden fel opponeerden. (AdB)

EMANCIPATIEPRIJS VOOR JURISTE ELSBETH BOOR

De Harriët Freezerring, de jaarlijkse emancipatieprijs van het maandblad Opzij is voor 2005 toegekend aan juriste mr. Elsbeth Boor en het Proefprocessenfonds Clara Wichmann voor hun jarenlange inzet om de SGP te dwingen vrouwen toegang te verlenen tot die partij. Boor was initiator en drijvende kracht achter dit proces.

Na jarenlange strijd won het fonds in september bij de rechtbank in Den Haag een belangrijk gedeelte van de eis: de Nederlandse staat mag de SGP niet langer subsidiëren. Het andere deel van de eis: dwing de SGP tot het toelaten van vrouwelijke leden werd nog niet gehonoreerd. Boor zal zich blijven inzetten voor de SGP-rechtszaak.

FILM

TEKST
YANAÏKA ZOMER

DOUCHES FROIDES

De puberteit is voor velen niet de gemakkelijkste levensfase. Toch gaat het Michael (Johan Libereau) heel redelijk af. Hij haalt goede cijfers, is aantrekkelijk, enorm verliefd, en één van de besten van het schooljudoteam. Zijn ouders zijn een beetje vreemd, dat wel; zijn vader drinkt te veel en zijn moeder wil om te bezuinigen nog wel eens de elektriciteit afsluiten. Maar verder leidt Michael een onbezorgd leven.

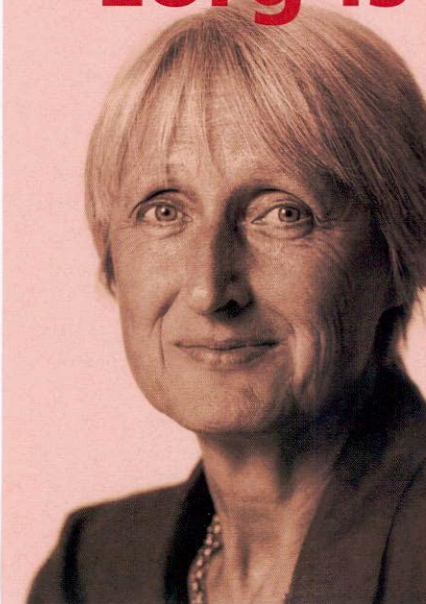
Alles verandert als Clément (Pierre Perrier) aan het judoteam wordt toegevoegd. Clément en Michael trainen veel samen en worden goede vrienden. Er is echter ook sprake van een erotische spanning tussen de jongens die in aanwezigheid van Michaels vriendin Vanessa (Salomé Stévenin) alleen maar heviger wordt. Er ontstaat een op het oog ongecompliceerde driehoeks-

verhouding. Niemand stelt vragen, niemand hoeft jaloers te zijn. De tieners hebben vooral veel plezier samen en vormen een hecht team.

Ondertussen verwacht Michaels coach van hem dat hij zal invallen voor een teamgenoot uit een lagere gewichtsklasse. Daarvoor moet hij zes kilo verliezen in negen weken. Een haast onmogelijke opgave die Michael zowel geestelijk als lichamelijk verzwakt. Het lukt hem steeds minder goed zich op zijn schoolwerk te concentreren en dan wordt ook zijn vader nog ontslagen. De verhouding met Clément en Vanessa komt onder druk te staan als ongeschreven regels worden geschonden en blijkt dat drie er één teveel is. Michael weet dat hij nooit meer de oude zal zijn. Op het filmfestival in Cannes wordt, door een jury van regisseurs, jaarlijks de Quinzaine toegekend. 'Douches froides' werd in 2005 terecht geselecteerd voor deze prijs. Het is een bescheiden film over grote gevoelens en de veelal debuterende acteurs weten deze op overtuigende wijze te verbeelden. Ook regisseur Antony Cordier maakte nog niet eerder een langspeelfilm. 'Douches froides' belooft een hoop goeds voor de toekomst.

'Douches froides' is vanaf 12 januari te zien in de Nederlandse filmhuizen.

Als nalaten u een zorg is

Na een overlijden moet er in korte tijd veel geregeld worden. Dat gaat gemakkelijker als u zelf al maatregelen heeft genomen. Veel mensen vinden het moeilijk of onaangenaam om daar over na te denken. Toch is het belangrijk dat op tijd te doen, want het geeft veel rust als deze zaken van te voren goed geregeld zijn.

U kunt de Stichting Steunfonds Humanisme benoemen als executeur-testamentair. Het Steunfonds heeft deskundige mensen in dienst die uw laatste wens kunnen uitvoeren. Een jarenlange ervaring met deze vorm van dienstverlening staat borg voor zorgvuldigheid en integriteit.

Het Steunfonds Humanisme is opgericht door het Humanistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond zet zich in voor een humane, tolerante samenleving. Vraag gerust meer informatie, telefonisch via nummer **020 521 90 36** of met behulp van de bon. U kunt ook kijken op: www.humanistischverbond.nl/steunfonds.

Stuur de bon in een envelop zonder postzegel naar:
Steunfonds Humanisme,
Antwoordnummer 10938,
1000 RA Amsterdam

JA ik wil meer informatie over een executeur-testamentair van het Steunfonds Humanisme

naam m/v

adres

pc/woonplaats

telefoon H

DE SCHEPPER EN ZIJN COMPAGNONS

Evolutietheorie, creationisme, *intelligent design* en dan nu de visie van John E. Rijnsdorp, emeritus hoogleraar in de natuurkunde. Het kan niet op. Nieuw voer voor Jacobine Geel, theologe en tv-presentatrice van 'Schepper & Co' (NCRV).

Darwins these over de evolutie (1859) staat nog steeds als een huis. Evolutie? Dat is het ontstaan van nieuwe soorten door verandering en aanpassing aan de omgeving, gedurende (zoals we nu weten) vier miljard jaar. Een en ander mede bepaald door blind toeval. De bewijzen waren (fossielen!) en zijn (DNA-onderzoek bewijst verwantschap van alle organismen) legio. Om maar eens wat te noemen. Voor bijbelgetrouwen was en is dat volstrekte godslastering. Zij leefden en leven bij Genesis – het scheppingsverhaal – en accepteren zeker geen toeval. Bijbelgetrouwe christenen verdedigen daarom het creationisme: God schiep volgens Zijn plan. Dus bepleiten ze een 'sanering' van het biologieonderwijs. Geen Darwin en geen toeval! Hun creationisme waaide ook over naar Nederland om (dankzij de vrijheid van onderwijs) een leuk speeltje te worden voor confessionele scholen... En toen bereikte ons in 1996, ook uit de VS de idee van de *intelligent design* (Michael Behe, 'Darwin's Black Box'). Een nieuwe 'openbaring'. Met recent Maria Verhoeven, nota bene minister

van onderwijs – geen biologe, maar wel katholiek – als publiek pleitbezorgster. Het pure creationisme is het volgens Behe c.s. niet helemaal, maar ... de evolutiekennis biedt onvoldoende verklaring. Boven alles uit zou een intelligent wezen, een opperdirigent, werkzaam zijn. Maria vond dat ook die opvatting in het biologieonderwijs moest worden behandeld. En dat heeft ze geweten. Ronald Plasterk: '*Intelligent design* speelt in de biologie geen enkele rol. Straks dient zich nog een stel Indiase fakirs aan die zeggen dat de zwaartekracht niet bestaat' (Volkskrant, 23 mei). Gerrit Komrij: 'Hou je bij je bijbelclub, Maria' (NRC, 26 mei).

Rijnsdorp is een gelovig man en dat wil hij blijven. Bovendien is hij natuurkundige. Om dat alles in harmonie te brengen schreef hij een boek, waarin hij al direct stelt: 'Wetenschap is veel, maar niet alles.' Ook schrijft hij al vroeg: 'Herinterpretatie van de bijbelteksten is onvermijdelijk.' Om dit alles te adstrueren geeft hij samenvattingen van allerlei filosofieën, besteedt hij zeer veel aandacht aan de relativiteitstheorie en de invloed daarvan op de natuurwetenschappen. Ook verwijst hij in dit verband en passant naar kerkvader Augustinus (ca. 500) – nota bene prominent grondlegger van de rooms-katholieke orthodoxie – die ook al oog zou hebben gehad voor

... de betrekkelijkheid en die zelfs al zou hebben gemeend dat de schepping evolutie daarna niet uitsloot.

Rijnsdorp maakt gebruik van de moderne natuurkunde, tot en met de DNA-technologie. Uiteraard met zeer grote aandacht voor 'losse eindjes'. Zonder de theologie te veronachtzamen. Zo komt hij uit bij de *theodicee*, de aloude vraag hoe – ondanks de Liefde Gods – het kwaad in de wereld is gekomen. Zijn antwoord: 'Satan is een instrument van God.' Rijnsdorps eindconclusie is, na dit alles, niet verrassend. Wetenschap en geloof zijn weliswaar niet onder één noemer te brengen, maar wel is hij ervan overtuigd dat de gehele natuur beheerst wordt door 'De Natuurwet'. Die kennen we nu weliswaar nog niet, maar eens zal hij ontdekt worden en alle bestaande natuurwetten verhelderen en een definitief einde maken aan elke relativiteit en twijfel. Ook op bijbelteksten zal dan het definitieve licht geworpen worden. Dus toch een *intelligent design*! Rijnsdorp schreef een moeilijk boek. Misschien heeft Jacobine Geel er nog wat aan op een verloren zondagmiddag. (AdB)

John E. Rijnsdorp, **Waar wetenschap geloven raakt**. Damon, Budel. 167 pag. € 15,90.

Waar wetenschap geloven raakt

BESTAAN ER OOK GEREFORMEERDE HEILIGEN?

Rooms-katholieken hebben 'heiligen'. Gereformeerden niet, zou je denken. Maar John Exalto weet beter. In het vroegmoderne Nederland, de 17de eeuw, zouden de gereformeerden wel degelijk 'heiligen' hebben gekend. Volgens hem hebben de gereformeerden 'de oude (katholieke) wereld van symbolen en rituelen vervangen door een eigen wereld van symbolische en rituele taal, waarin veel tradities een hertaling kregen in protestantse zin. Heiligen werden niet afgeschaft; zij konden alleen niet meer interveniëren ten gunste van de levenden.' Maar in de laatste toevoeging zit wel de kneep. Heiligen waren en zijn volgens de rooms-katholieke leer 'voorsprekers bij God'. Het begrip heiligheid is zelfs opnieuw gedefinieerd en geconsacreerd door Vaticanum II (Constituties en Decreten 2e Vaticaans oecumenisch concilie).

Er is een wezenlijk verschil tussen voorbeeldige protestanten, martelaren van de roomse terreur zo men wil, en ... 'heiligen'. Dat in de reformatie 'religieuze exempelen (Exalto)' bestonden en verhalen rouleerden over onbrandbare bijbels, reddende engelen etcetera is een heel ander verhaal. Luther nam dan

wel minder dan Calvijn afstand van de roomse traditie, maar de gereformeerde belijdenisgeschriften – de zogenaamde drie Formulieren van Enigheid – verwoord in de vroegmoderne tijd zijn exclusief en staan geen roomse insluipsels toe. En God? Die oordeelde volgens de reformatoren autonoom over de individuele, (erf)zondige mens. Dat was zo in de zeventiende eeuw en later, volgens Da Costa, Groen van Prinsterer en Abraham Kuyper. Lieden die tegen de openbare algemene gezindteschool opponeerden omdat daar het rooms-katholicisme niet bestreden kon worden. De hoofdtitel van Exalto's dissertatie schept dus verwarring. De ondertitel is wel juist. Maar, als men protestanten heiligen, exempelen, toedicht, hebben humanisten die ook. Voor en na het jaar nul. Toch is de dissertatie van Exalto voor liefhebbers en oecumenisch georiënteerde christenen interessante literatuur. (AdB)

John Exalto, **Gereformeerde heiligen. De religieuze exemplen-traditie in vroegmodern Nederland**. Vantilt, Nijmegen. 368 pag. inclusief zwart-wit illustraties. € 24,90.

DE VEELVORMIGHEID VAN HET VROEGE CHRISTENDOM

Als er één Heilige Geest is hoe kan het dan dat Deze zich zo divers aan de mensheid heeft geopenbaard en openbaart? In christendom en waarin al niet meer? Een cruciale vraag voor gelovigen, zou je denken. En, voeg ik daaraan toe: is dat niet het bewijs dat godsdienst mensenwerk is?

Luttikhuizen, hoogleraar theologie aan de RU Groningen, stelt zich die vraag niet. Hij concludeert wél, op basis van recente bronnen, dat het christendom al in zijn ontstaansfase nog meer divers lijkt te zijn geweest dan nu het geval is. Dat wordt toegelicht in tien hoofdstukken. Zes gaan er vooral over de vormen van vroegchristelijk jodendom, de buitengewoon grote invloed van Paulus en het Evangelie van Thomas, het Geheime boek van Johannes en de Openbaring van Petrus. Paulus' stempel was dus wel erg nodig, want er werd toen al zeer verschillend gedacht over de theologische positie van Jezus. In de overige komen het vroege gnostische christendom en de oorsprong van het kwaad in de wereld ter sprake. Ook over het laatste verschilden de gnostici essentieel met de vroeg-orthodoxe christenen. Dat deden ze ook over de waarde van het Oude Testament, alsmede het lijden en de dood van Christus. Daarbij beschrijft Luttikhuizen tevens de bijpassende mensbeelden. Dominante vormgever

van het christendom was Paulus. Tot slot komt de vraag aan de orde waarom het christendom in zijn beginfase zoveel meer wervingskracht heeft gehad dan nu. 'Waarom' en niet waardoor! De laatste vraag is een geheel andere. Die zou zakelijk beantwoord moeten kunnen worden en wel onder meer in termen van repressie door Staat en Kerk, resulterende in de vestiging van het christendom als staatsgodsdienst. Wat de visies op Jezus betreft, mij heeft getroffen dat vrijwel dezelfde vragen zijn gesteld in de 19de eeuw. Gods zoon? Stichter van een humane godsdienst? Navolgenswaardige en na te volgen leermeester?

Luttikhuizen is van mening dat als theologen en kerkelijke leiders zouden durven erkennen dat het christendom in aanvang pluriform was er 'ruimte zou ontstaan voor een gevarieerd aanbod aan christelijke zingeving.' Zijn leerzame boek zal daaraan zeker bijdragen. Temeer daar het toegankelijk is. Humanisten kunnen erdoor bevestigd worden in hun visie op godsdienstige verschijnselen. (AdB)

G.P. Luttikhuizen, **De veelvormigheid van het vroegste christendom**. Damon, Budel. 176 pag. € 19,50 euro.

RADBOUD, HEILIGE EN NAAMGEVER

Nadat besloten was zowel het katholieke academische ziekenhuis als de katholieke universiteit van Nijmegen – instituten van wetenschap – te vernoemen naar Sint Radboud, verscheen de Nederlandse vertaling van de Vita Radboudi. Radboud leefde van circa 850-917 en werd in 900 bisschop van Utrecht. De oorspronkelijke tekst dateert uit 1461 en is geschreven door een priester. Dat hij Radboud, zoveel jaren later, in geuren en kleuren ten tonele voerde, is geen verrassing.

Heiligen hebben veel gemeen. Ze leefden in afzondering, vastende, vechtend tegen elke lichamelijke begeerte. Radboud begon niet alleen perfect, dankzij zijn (toen al!) katholieke ouders en werd steeds godsvruchtiger. Hij hield zich aan een zeer strenge levenswijze en meed uiteraard elke seksuele prikkel; zorgde voor de armen; preekte; las zelfs klassieke auteurs (ondermeer Cicero!) en 'ontmoette' de moeder Gods. En passant weerhield hij de Noormannen van een aanval op de Friezen door op hen in te praten, maar hij verrichtte ook andere 'wonderen' en voorspelde zelfs zijn eigen dood. Die kwam, terwijl hij tot het

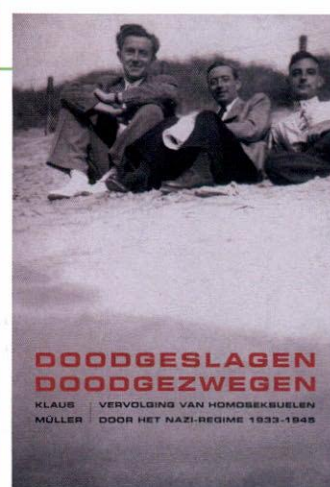
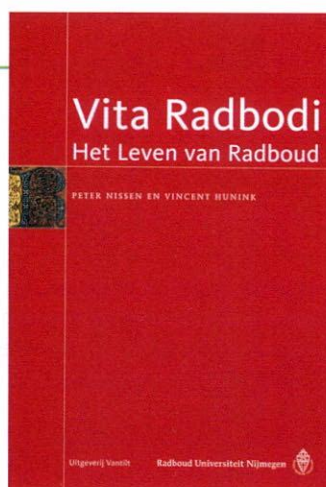
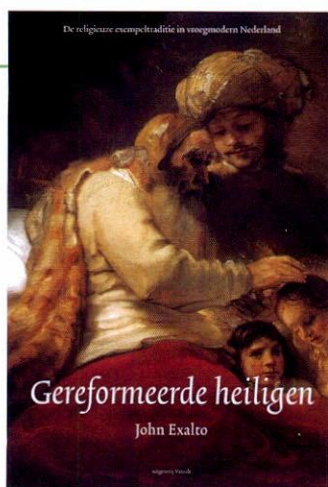
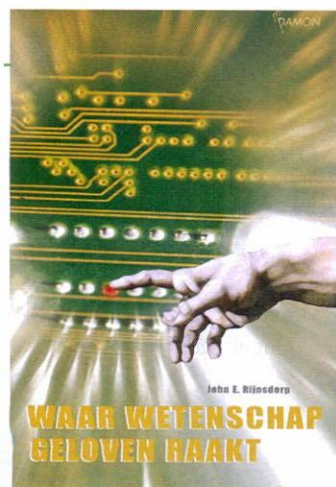
laatst psalmen mompelde.

Argumenten voor het toekennen van de status van heilige waren soms wel erg bizar. Daarom werden er nieuwe criteria ontwikkeld op basis waarvan jezuïeten, in de 17de eeuw, aan een grote schoonmaak begonnen. Radboud bleef wél een officiële heilige. Lezende in de 'Het leven van Radboud' kan men de indruk krijgen dat de Middeleeuwen bij uitstek christelijk waren en dat bekeringen spontaan plaatsvonden. Onderzoek leert echter dat het heidendom lang zeer vitaal bleef, ondanks de repressie van Staat en Kerk (Le Goff, Fletcher, Schmitt, Milis, Bredero, Schuyf). Dat men over Radboud in katholieke kring lang met eerbied sprak en schreef is verklaarbaar. Maar, dat men onlangs een universitair medisch centrum en een universiteit naar hem vernoemde, is en blijft merkwaardig. De middeleeuwse mentaliteit is passé. In Nijmegen geneest men niet met Gods woord, omhouding of ontbering. Voor wetenschap wordt kritisch onderzoek verricht. Niettemin is Vita Radbodi een leerzaam en boeiend historisch document. (AdB)

Peter Nissen en Vincent Hunink, **Vita Radbodi. Het leven van Radboud**. Van Tilt, Nijmegen. 64 pag. € 9,95 euro.

> Victoria Clark, **Waarom engelen vallen**. Atlas, Amsterdam, 509 blz. Paperback, 24 pagina's met zwart-wit foto's. € 29,90.

De oosters-orthodoxe kerk is altijd onwereldser geweest dan de rooms-katholieke. Wellicht is het daarom, dat zij de laatste jaren veel aan invloed heeft ingeboet. Lange tijd was zij voedingsbodem voor militante geloofsuitbarstingen. In dit boek een beschrijving van de actuele gesteldheid van de orthodoxen aan de hand van een boeiend reisverslag van het voormalig Joegoslavië naar Rusland en de belangrijkste Turkse en Griekse kerkelijke centra. *En passant* geeft ze daarbij aardige verklaringen voor politieke ontwikkelingen als de Balkanoorlog en de opkomende macht van Poetins Rusland.

MISKEND SLACHTOFFERSCHAP

Dat homoseksuelen een bedreiging waren voor Hitlers raszuivere volksge-meenschap en door het nazi-regime systematisch zijn vervolgd is stilaan bekend. Naast de gruwelijke feiten over jodenvervolging en de vervolging van zigeuners en dissidenten, vervullen deze historische feiten eenieder met gepaste verontwaardiging, zo lijkt het althans. Recente onderzoeken naar de nazi-vervolging van homoseksuelen en de bejegening van vervolgd na de oorlog geven reden tot twijfel over deze erkenning van homoseksuelen als oorlogsslachtoffers. In de bundel 'Doodgeslagen, doodgezwegen' – onder redactie van historicus en jurist Klaus Müller en onlangs door de Schorer Stichting in een Nederlandse vertaling uitgegeven – wordt op een toegankelijke wijze verslag gedaan van dit onderzoek.

Schokkend zijn de nieuwe gegevens over de houding van omstanders – buren, familie, collega's en voorbijgangers. Maar al te gretig gaven zij gehoor aan de oproep van nazi-autoriteiten om hun 'perverse' medeburgers aan te geven. Ook de autoriteiten in bezet Nederland verleenden ijverig medewerking aan het homovervolgingsbeleid. Gelukkig waren de redacteurs van het kersverse maandblad *Levensrecht* zo verstandig om in de meidagen van 1940 hun abonneebestand in de Amsterdamse Reguliergracht te storten. Zij realiseerden zich maar al te goed dat de weerzin van het bezettingsregime tegen homoseksualiteit door vriend en vijand werd gedeeld. Dankzij actieve medewerking van burgers kon het opsporingsbeleid een succes worden. Naar schatting honderdduizend mannen zijn op verdenking van homoseksualiteit

gearresteerd ten tijde van het Duitse Rijk, waarvan de meerderheid door 'particulieren' was aangegeven. Onder deze voortdurende dreiging van verraad trokken vele homoseksuelen die tijdens het interbellum deelnamen aan een openlijke stedelijke homocultuur zich terug in hun isolement. De waaghalzen die nog steeds de gevestigde ontmoetingsplekken bezochten, waren vogelvrij.

Wellicht nog schokkender zijn de nieuwe gegevens over de voortzetting van de homovervolging na de Tweede Wereldoorlog en de buitensluiting van homoseksuele oorlogsslachtoffers. Waarom bleef artikel 175, op grond waarvan vele homoseksuelen waren opgepakt en gedeporteerd, in West-Duitsland tot 1969 ongewijzigd van kracht? Waarom moest het tot 1989 duren voor homoseksuelen voor het eerst in een officiële herdenkingstoespraak werden genoemd? Waarom moesten door de nazi's veroordeelde homoseksuelen in Duitsland tot 2002 wachten voordat de vonnissen op basis van artikel 175 werden geschrapt? Waarom zijn homoseksuele vervolgd categorisch uitgesloten van compensatieregelingen voor oorlogsslachtoffers? Terecht richten de auteurs van deze bundel hun vragen ook aan collega-historici: waarom worden de talrijke bronnen van homovervolging nu pas onderzocht? In de laatste plaats heeft de homogemeenschap zelf dit verleden lange tijd niet onder ogen kunnen of willen zien. Scherpzinnig merkt Müller op dat de roze driehoek alleen het internationale symbool van homoseksuele trots kon worden, doordat het teken was losgemaakt van de concrete herinnering aan degenen die destijds werden

> Jeffrey Sachs, *Het einde van de armoede*. Lemniscaat, Rotterdam, 412 blz. € 22,50.

Hoe kunnen we binnen twintig jaar een halt toeroepen aan de cyclus van extreme armoede, slechte gezondheid en hoge schulden die meer dan een miljard mensen in de greep houdt? Sachs, adviseur van Kofi Annan en directeur van het Earth Institute aan Columbia University, laat in dit boek zien hoe mensen in ontwikkelingslanden kunnen ontsnappen aan de armoedefuik door samen te werken met hun welvarende tegenhangers, hoe weinig dat hoeft te kosten en hoe we daar allemaal aan kunnen bijdragen.

gedwongen het stigma te dragen. Hoewel de auteurs zich hoofdzakelijk beperken tot het beschrijven van het miskende leed, getuigen zij daarin van een sterk engagement. Zowel de onderzoeksbeschrijvingen als persoonlijke portretten, interviews en beeldverhalen geven stem en gezicht aan slachtoffers die tot voor kort ongezien en ongehoord bleven. Door het zwijgen te doorbreken hopen de auteurs de geschiedenis van de homovervolging een erkende plaats te geven in de bestaande herdenkingscultuur, het onderzoek en educatie rond de Tweede Wereldoorlog. (DWP)

Klaus Müller, *Doodgeslagen, doodgezwegen. Vervolg van homoseksuelen door het nazi-regime 1933-1945*. Schorer Boeken, Amsterdam. 337 pag. € 22,50.

THEATER & EXPOSITIES

Tentoonstelling: Document Nederland (Dierbaar)

Tot en met 22 januari 2006, Amsterdam
Jaarlijkse fototentoonstelling georganiseerd door Rijksmuseum in het kader van een opdracht. Dit jaar staat de relatie tussen mens en dier centraal. Terwijl sommige dieren door de mens worden gezien als productie- en consumptiemiddel, worden huisdieren vertroeteld en in de watten gelegd.
Locatie: Huis van Marseille, Keizersgracht 401. Dinsdag tot en met zondag van 11.00 tot 18.00 uur.
Nadere info: www.rijksmuseum.nl en www.huismarseille.nl

Theater: De herinneringen

24 en 25 januari 2006, Den Haag
De Koerdische theatermakers Kameran Raoof, Shamal Ali en Sirwan Jamal Faraj (de Kunst-Ark) voeren in samenwerking met theatergroep Drang het toneelstuk 'De herinneringen' op. Vijf personages zijn in afwachting van hun verblijfsstatus in Nederland: een dichteres, een docent aan de universiteit, een verzetsman en twee vrouwen die familieleden hebben verloren tijdens de oorlog. Hoe

vluchtig zijn herinneringen? De voorstelling wordt geregistreerd en uitgezonden in Irak.
Locatie: Theater Zwembad de Regentes, Weimarstraat 63. Aanvang: 20.30 uur. Entree: € 10,00.
Nadere info: 070-3637798 of info@dekunstark.nl. Zie ook: www.dekunstark.nl

Fotograaf: Mark Janssen]

Theater: Melanie Klein en Moeders/Zonen/Dochters

29 januari tot en met 5 maart 2006, Rotterdam
Op 29 januari vindt in het Onafhankelijk Toneel Theater de première plaats van twee toneelvoorstellingen. Om 17:00 uur begint 'Melanie Klein', een toneelstuk van Nicholas Wright, en na een gezamenlijke maaltijd vangt om 20:30 uur de montage-voorstelling 'Moeders/Zonen/

Dochters' aan. Twee voorstellingen over moeders en kinderen, over wat ze te verduren hebben van elkaar, wat ze verdragen en wat ze overnemen. Over rolverwarring en rolvervulling. Over verlangen en (h)erkenning. Over vasthouden en loslaten. Op donderdag- en vrijdagavonden is één voorstelling te zien, op zaterdag en zondag worden beide producties na elkaar gespeeld (met maaltijd).
Locatie: Onafhankelijk Toneel Theater, St. Jobsweg 3. Nadere info: www.ot-rotterdam.nl

Manifestatie: Sterk van kleur

Tot en met 2 april 2006, Rotterdam
Na de tweede wereldoorlog trokken Rotterdamse kunstenaars internationaal aandacht met grafiek van hoge kwaliteit. Tijdens de manifestatie 'Sterk van kleur' staan diverse Rotterdamse instellingen en galeries in het teken van grafiek. Langs een route van Museum Het Schielandshuis tot het Chabot Museum zijn hoogtepunten uit ruim 60 jaar Rotterdams grafiek te zien. In Museum Het Schielandshuis staat de naoorlogse periode in de schijnwerpers. Kleurenliotho's en andere prenten van Jan Bezemer, Piet Roovers, Gust Romijn, Wally Elenbaas en nog veel

meer kunstenaars uit de Argus-, Venster- en Aragroep laten zien waarom Rotterdam vanaf 1945 grafiekstad bij uitstek werd.
Locatie: Museum Het Schielandshuis, Korte Hoogstraat 31.
Nadere informatie: www.historischmuseumrotterdam.nl

Tentoonstelling: De goden verzoeken. Rituelen in het hindoeïsme

Tot en met september 2006, Amsterdam
De tentoonstelling laat bezoekers kennismaken met de vele Goden, gebruiken, geuren en kleuren van het hindoeïsme. Centraal staat het contact tussen hindoes en hun goden. Er zijn in het hindoeïsme vele rituelen om dat contact te bewerkstelligen. Uitbundig uitgevoerde rituelen rond feestdagen als Holi en Divali of rond levensfasen als geboorte, huwelijk en dood. Maar ook alledaagse rituelen komen aan bod, want voor hindoes zijn de goden overal. Bezoekers kunnen kiezen uit drie verschillende levenspaden om de tentoonstelling te bekijken: de weg naar wijsheid, liefde of rijkdom.
Locatie: Koninklijk Instituut voor de Tropen, Linneusstraat 2.
Nadere informatie: www.kit.nl

LEZINGEN & SYMPOSIA

Lezing: Voorbij het dikke-ik: over autonomie en moraliteit

25 januari, Maastricht
Lezing door prof. dr. H. Kunne-man, hoogleraar sociale en politieke theorie aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. Het dikke-ik is in opmars. Lomp gedrag, anderen opzij duwen, alleen voor je eigen belangen gaan, minachting voor andersdenkenden, onverzadigbaarheid en zelfingenomenheid: dat zijn enkele kenmerken van het dikke-ik dat zich inmiddels in ons land in vele gedaanten

opdringt, variërend van zelfverrijkende managers en ijdele politici tot kijvende columnist. Het dikke-ik is vrij, autonoom en welvarend – en tegelijk ontevreden. Het vormt een verontrustende uitvergroting van het autonome individu dat zich bevrijd heeft van alle vormen van moreel gezag. In naam van welke waarden kan de autonomie van het dikke-ik begrensd worden zonder diens vrijheid aan te tasten is de vraag die Kunne-man deze avond stelt.
Locatie: Aula Minderbroeders-

berg 4-6. Aanvang: 20.00 uur. Toegang: gratis.
Nadere informatie: www.sg.unimaas.nl

Congres: Het Nieuwe Ouder Worden

9 maart 2006
Op dit moment telt Nederland 2,2 miljoen 65-plussers en 4,1 miljoen 55-plussers. In 2025, is de prognose, zullen er zes miljoen mensen ouder zijn dan 55. In de media wordt veelvuldig in negatieve termen bericht over de vergrijzing. Het congres 'Het Nieuwe Ouder Worden' wil een bijdrage leveren aan het maat-

schappelijk debat over ouderen en ouder worden. Met de intentie de aanwezigen te inspireren om met andere ogen naar deze levensfase te kijken.
Doelgroep: ouderen, beleidsfunctionarissen, wetenschappers, onderzoekers, adviseurs, professionals op het gebied van huisvesting, welzijn, zorg, arbeidsparticipatie en belangenbehartigers van ouderen.
Nadere informatie en aanmeldingen: www.ouderenzorgcongres.nl

MUZIEK

Tangomania, internationaal tangofestival

28 december 2005, Amsterdam
Optreden van het wereldberoemde danspaar Fabian Salas en Carolina del Rivero op tangomuziek gespeeld door het Argentijnse Orquesta Típica Silencio. De muziek van het tango-orkest wordt afgewisseld met de opzwepende ritmes van tango-maestro dj Sebastian Arce, waarop het publiek kan meedansen.
Locatie: Muziekgebouw aan 't IJ, Piet Heinkade 1. Aanvang: 22.00 uur. Prijs: € 32.
Nadere info: www.muziekgebouw.nl

Cuncordu e Tenore de Orosei - polyfonie uit Sardinië

29 januari 2006, Utrecht
De polyfone zangkunst van Sardinië heeft stokoude wortels, maar wordt nog steeds beoefend door lokale broederschappen. De zangers zingen in een cirkel, de gezichten naar elkaar gericht, als symbool van kracht en sociale cohesie. De Cuncordu legt zich toe op de religieuze gezangen van de broederschap, de Tenores zingen de traditionele muziek, gebaseerd op geluiden van dieren en de wind. Het gezelschap Cuncordu e Tenore de Orosie beheerst beide stijlen. Hun stemmen lijken volledig met elkaar samen te smelten. Eerste deel in de serie Europese polyfonie.
Locatie: RASA Wereldculturencentrum, Pauwstraat 13A. Aanvang: 21.00 uur. Prijs: € 7,50.
Nadere info: www.rasa.nl

Rauw op je dak

26 tot en met 31 december 2005 IKON (Z@pp), Ned. 3. Tijdstip: circa 11 uur.
In een serie korte documentaires vertellen kinderen over een grote verandering in hun leven en hoe zij daarmee omgaan. Dansen betekent alles voor Alex. Om zich helemaal op het dansen te kunnen richten, verhuist hij naar Rotterdam. Pieter woont in een internaat omdat hij niet meer bij zijn ouders kan wonen. Samantha is door haar moeder in de steek gelaten en woont bij een pleeggezin. Joëlle gaat verhuizen naar Dubai. De ouders van Jocelyn zijn gescheiden en daarom pendelt zij tussen twee huizen. De vader van Jolieke overleed acht jaar geleden. Daarnaast lijdt zij aan een chronische immuunziekte, waarvoor ze eens in de twee weken naar het ziekenhuis moet.

Paul Rosenmüller en

27, 28, 29, 30 december 2005 en 1 januari 2006, Ned. 1 IKON. Tijdstip: 22:30-23.09 uur.
Paul Rosenmüller ontmoet respectievelijk auteur Anna Enquist, schaatster Bart Veldkamp, ondernemer Herman Wijffels, zanger/tekstschrijver Huub van der Lubbe en eurocommissaris Neelie Kroes. Bijzondere mensen die hem uitleggen waarom ze de dingen in hun leven aanpakken zoals ze dat doen.

De laatste eer

29 december 2005, Ned. 1 IKON (Donderdag documentaire). Tijdstip: 23.15-00.07 uur.
De aula van begraafplaats Eik en Duinen in Den Haag is bijna leeg. De overledene wordt begraven door de gemeente. John Appel reconstrueert in 'De laatste eer' de levens van enkele overledenen die door de sociale dienst worden begraven. In gesprekken met nabestaanden en mensen uit de omgeving van de overledene wordt zicht-

baar wat er schuil gaat achter de verlatenheid aan het graf. Vaak is er sprake van onmacht om contacten te onderhouden en om verstoorde verhoudingen te herstellen.

Masterclass

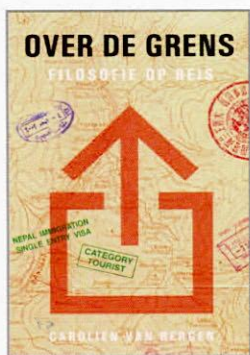
29 december, Ned. 3 VPRO (Nieuwe Lola's). Tijdstip: 22.45 uur.
Waar haalt een acteur zijn acteren vandaan? Wat moet hij of zij losmaken in zichzelf om te komen tot de kern van het 'gespeelde' karakter? In 'Masterclass' voert Pierre Bokma, ondersteund door collega's als Ellen Vogel, Annet Nieuwenhuijzen, Kees Hulst en Halina Reijn, de kijker tot de onvermoede basis van waar alle grote acteurs van Nederland hun kunnen vandaag halen: de masterclasses van P.M.. Nog een keer slaagt Bokma erin de goeroe over te halen tot een finale les, ondanks de onthutsende gevolgen van zijn laatste Masterclass acht jaar geleden.

SEB

de **HUMANIST**

een ware verlichting.
Ook op internet.
Kijk op
www.humanist.nl

CAROLIEN VAN BERGEN

OVER DE GRENS

Filosofie op reis

Reizen begint met het overschrijden van de grens van het vertrouwde. Maar wat beweegt mensen om hun huis voor kortere of langere tijd te verlaten om op vakantie of op reis te gaan? Zoeken wij op reis naar het verloren paradijs, op de vlucht voor de postmoderne en fragmentarische realiteit? Of willen we de grenzen van ons eigen bestaan oprekken en zoeken we een spiegel voor onszelf in de confrontatie met onze eigen persoonlijke grenzen? Carolien van Bergen zoekt een antwoord op de vraag naar de zin van het reizen en die van het thuisblijven. Filosofische opvattingen over vrije tijd, het sublieme en het authentieke bieden verrassende inzichten om deze vraag te beantwoorden.

Isbn 90 5573 647 3, pp. 256, € 19,90

ERIK HEIJERMAN EN

ALBERT VAN DER SCHOOT (RED.)

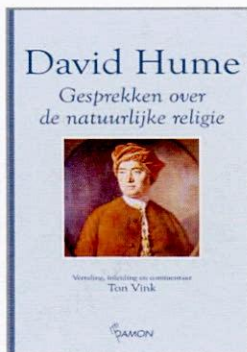
WELKE TAAL SPREEKT DE MUZIEK?

Muziekfilosofische beschouwingen

Muziek wordt vaak als taal beschouwd, maar gaat die vergelijking wel op? Welke 'taal' spreekt de muziek eigenlijk? Kan dit abstracte verschijnsel, bestaande uit pure klank, iets meedelen of een verhaal vertellen? Of is muziek de taal der emoties? Wanneer gaat klank over in muziek? Hoe kan muziek, een verschijnsel dat bij uitstek geldt als tijdelijk en vluchtig, zo sterk een besef van tijdloosheid opwekken? Hoe verhouden muziek en stilte zich? *Welke taal spreekt de muziek* is een toegankelijk boek voor allen die geïnteresseerd zijn in filosofische vragen bij het raadselachtige verschijnsel muziek.

Isbn 90 5573 604 x, pp. 175, € 16,90

2e druk

DAVID HUME

GESPREKKEN OVER DE NATUURLIJKE RELIGIE

Vertaling, inleiding en commentaar door Ton Vink

De Dialogues concerning Natural Religion van David

Hume vormen de neerslag van een levenslange interesse in het verschijnsel religie. Het boek, dat bij verschijnen direct grote indruk maakte op Kant, geldt als een van de klassiekers in de geschiedenis van de westerse filosofie. Humes overwegingen zijn van een onvermoede actualiteit en raken de kern van het huidige debat over *intelligent design* en de zin en onzin van religie. Zich bewust van zijn reputatie als scepticus en atheïst, weet Hume in *Gespreekken over de natuurlijke religie* met zijn beroemde ironische spreekwijze menigeen op het verkeerde been te zetten.

Isbn 90 5573 602 3, pp. 167, € 16,90

DICK KLEINLUGTENBELT

MENSBEEDEN EN LEVENSKUNST

De mens en de kunst het eigen leven vorm te geven

Iedere mens leeft een bepaald mensbeeld. Het is dit mensbeeld dat de basis

legt voor mogelijkheden om het eigen leven te leven. Levenskunst richt zich op de vormgeving van het eigen leven en dat van anderen, maar welke levenskunst past bij welk mensbeeld? En om wat voor soort kunst gaat het? Kleinlugtenbelt behandelt deze onderwerpen aan de hand van een zevental filosofen: Nietzsche, Kierkegaard, Heidegger, Levinas, Foucault, Nussbaum en Baudrillard. Bij elke filosoof komen de volgende onderwerpen aan de orde: leven en werk, een oorspronkelijke tekst, het mensbeeld, de levenskunst en enkele passende gedichten.

Isbn 90 5573 506 x, pp. 223, € 16,90

2e druk